

Teatmekogu

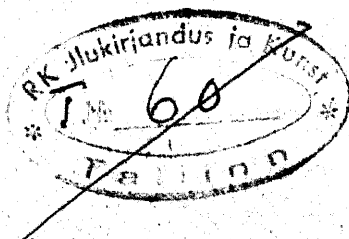
EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTAL, A. JÜRGENSTEIN, L. KETTUNEN, J. KÖPP,
O. LOORITS, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI**

ÜHEKSASTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1925

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1925

XIX AASTAKÄIK

№ 5

Soome-Eesti kultuurilised ühispüüded.

Soome haridusministri, professor E. N. Setälä eestikeelne kõne
Tartu Ülikooli aulas 23. mail 1925.

Julgen tarvitada käesolevat juhust esiteks oma isikliku tänu avaldamiseks selle suure au eest, mis Tartu Ülikooli Filosoofia-teaduskonna ja Ülikooli Nõukogu poolt minule on osaks saanud sellega, et Teaduskond mind küünlakuul 1924 valis selle Ülikooli liikmeks ja filosoofia doktoriks honoris causa. Kuigi tunnen auavalduse ärateenimatu olevat, ei lase ma seda tunnet end nukraks teha, vaid mõtlen selle peale rõõmuga, pidades seda täheks eestlaste ja soomlaste vahelisest ühistundest, ja loen selle kõige ilusamate minule osaks saanud sõpruseavalduste hulka.

Siin teadusele pühendatud paigas on mul au ja rõõm Soome teaduse ja kõigi hariduseharrastuste nimel ette tuua südamlikku õnnesoovi eesti teadusele, soovitusena, et eesti teadus rahvuslisena ja rahvusvahelisena annaks tähelepanudava lisanduse inimlikule teadmisele.

Üks teaduseala on meie mõlemale rahvale ühine: meie kultuuri juurte selgitamine. Meie rahvad, soome ja eesti rahvas, kõnelesid veel tuhande aasta eest sama keelt. See hõim, nime poolest suomi, mis andis nime tervele soome rahvale ja mille nimega mainitakse sagedasti tervet seda keelkonda, millest praegune eesti ja suomi on osad, see hõim oli sama palju eestlane kui soomlane sõna praeguses tähenduses, sest ta kõneles kindlasti seda keelt, millest põlvnesid praegused eesti ja edelasoome murrakud. Ja sellest kaugemale tagasi, aastatuhandete taha, on meie soome-ugri keeli ja veel uurali keeli kõnelevate rahvastega kultuuri juured ühised. Ütlen kultuuri juured, sest tõusugulusest teab praegune uurimus alles õige vähe, kuid seda ta vähemalt teab, et kultuur, millesse keelgi kuulub, ja tõug ei käi koos, et tõug ei moodusta rahvast, vaid

kultuur, inimmassi ühine töö kogu arenemiskäigu jooksul looduse orjusest looduse valitsejaks.

Meie ülesannetest kõneldes on meie ühise kultuuri juurte selgitamine teadusele eriti meie, ta pärijate asi. Meie keeled, eesti keel ja soome keel ja see ühine keel, mis nende taga on, meie muistne rahvaluule, kus on lõpmata palju ühinemiskohti, vana usk ja kombed, meie muistse ainelise kultuuri jäänused — kõik see tähendab iseseisvale omapärasele eesti ja soome teadusele niisugust algatuskohta, et sel teadusel ainulaadiline paik on teaduste hulgas.

Rahvuslise muinaskultuuri uurimus on rahvusline teadus ses tähenduses, et see puutub oma maa hariduselu algallikaid ja et omad mehed seda uurimist edasi viivad, rahvusvaheline jälle ses tähenduses, et meie muinaskultuuril on rahvusvahelisi allikaid ning kokkupuuteid. Need juhivad teisest küljest indoeuroopa rahvaste, nende keele ja ürgvanade kultuurivormide juurde. Meie rahvaste mälestav meel on indoeuroopagi kokkupuuteist palju alal hoidnud, mis andvalt poolelt alaliseks on kadunud. Niimoodi võib meie keel ja meie muistne kultuur mõnel juhtumusel olla ainulaadiline allikas indoeuroopa kultuuri uurimisele.

Teisest küljest viivad meid meie keeled idamaade piirkonda: tuleb lahendada eitavalt või jaatavalt meie keelte võimalik algühendus nõndanimetatud uural-altai keeltega ja mitmete teistegi keeltega, ja selle lahendamise kaasas käib mitmete kultuurilooliste küsimuste lahendus. Rahvusvaheline on see teadus selleski tähenduses, et rahvaste muinaskultuuri sünni selgitamine võib sügavalt valgustada inimliku kultuuri tekkimist ja arenemist ülepea.

Siin on ülesanne nii suur, et paneb meie rahva teaduslised jõud läbikatsumisele. Tahan ainult tähendada, kuidas eesti keel on kõigi soome-ugri keelte seas üks kõige huvitavamatest oma häälikute omaduste ja sõnatajavara poolest, kuidas eesti rahvalaul on ehk rikkam kui ühelgi teisel soome sugu rahval; uurimine ta sünnist ja algallikast oleks esimese väärtusega teaduslik ülesanne, ja kuidas eesti rahvas muulgi teel veel on alal hoidnud muistsest ajast palju, mil on suur tähtsus uurimistöös. Aga ühtlasi tuleb meele pidada, et uus aeg ja uus kultuur, mis käib vabaduse ja iseseisvuse kaasas, varssi kõik hävitab. Aineste korjamine, mis praegusele sugupõlvele veel on võimalik, on vahest juba järgmisele täiesti võimatu. Eestlased on toimetanud suurepäraseid korjamisi neilt aladelt, kuid olen kindel, et süstemaatiline ürgkultuuri mälestuste ja eriti sõnade korjamine annaks veel palju; ja ma ei või

paremat soovida, kui et see toime pandaks Soome lahe mõlemal kaldal, et päästa, mis veel päästa võidakse, enne kui on liiga hilja.

Olen kõnelnud vaid sellest suurest teaduslikust ülesandest, mis kõige pealt meile soomlastele ja eestlastele on ühine. Kuid meie teaduslik ülesanne ei piirdu veel sellega. Eesti, samuti kui Soomegi teaduse ülesanne ei ole ainult enesele oma ase kultuuri uurimine, ega ole veelgi küllalt, kui selle juurde lisame mainitud maade looduse uurimise, vaid meie ülesanne on igal inimlikul teadusealal pääseda osaliseks inimeste ühisest teadmisest, ja mitte veel üksnes see, vaid ka omade iseseisvate lisade andmine sellele teadmisele.

Ja mis puutub teadusesse, puutub sama hästi kunstisse: kujutavasse kunsti, maalikunsti, näitelava- ja helikunsti. Needki peavad meil olema rahvuslised niipalju, et meie oma rahva liikmed neid arendavad, et need põhjenevad oma maa looduses või vähemalt meie rahvaste meeololus. Kuid rahvusvaheline peab olema meie kunstipüüe niipalju, et ta taotleb samu igaviku väärtusi, mis kunst igal pool, kus ta esineb täiskunstina.

Meie kultuuriliste ühispüüete eelvõitlejatena on olnud need professorid, keda meil õnn on olnud saata Eesti ülikoolile. Ja eestlased on ulatanud selle teadusemeeste vahetuse kaugemalegi, keelehõimu teise äärmise rajani — Ungarini. On soovitav, et see teadusemeeste vahetus meie vahel ei katkeks, vaid et see ikka edasi jätkuks vastastikusena, sest tõesti ei ole midagi paremat tagatist ühenduse ehitamiseks ja kindlustamiseks, kui see on.

Ma julgen loota, et Soome lahe mõlemal poolel ja kõige pealt meil Soomes selguks ühistöö tähtsus. Oleks kuritöö, kui see, mis meid ühendab, jääks viljakandmatuks ja olematuks see suur jõu lisandus, mis on jõudude ühendamise tagajärg.

Ma loodan veel sellesse anderikkusse, mille seemned Looja on kord peitnud meie rahvaste põue, anderikkusse, mis on ilmunud meie rahvaluules, mis on ilmunud meie rahvameeste ja -naiste osavuses, omal jõul enesele omandada teadmisi ja haridust, ja ma loodan, et see suur õpihimu ja teadusejahu, mis meie rahvastele nii omane, omalt poolt ennustab kaunist tulevikku Eesti ja Soome kõrgemale kultuurile.

Selles lootuses on mul au siin teaduse alma materi varju all hüüda elagu Eesti ja Soome teaduse ühistele ülesannetele ja neile saavutusile, mida me ootame endi ühistöölt.

Eesti luule 1924.

Vahetumalt kui ükski muu kirjandusliik oleneb ajajärgu üldhingest teatavasti lüürika. Kas otsekohesemalt või kaudsemalt, kas positiivsemalt või negatiivsemalt, kas varemalt või hiljemalt, kuid tavaliselt ikka peegeldab ta juba oma olemusega seda „aja vaimu“ siiski erksamalt kui eepika või draama, mis juba oma vormigi poolest sunnitud on olema enam püsivad ja objektiivsed.

Nii ei ole vist mitte ainult paradoks öelda, et uue lüürika vastu huvi tunnemegi tihti enam psühholoogilist ja sotsiaalpsühholoogilist kui puht-esteetilist. Kui nimelt selles ei leidugi palju sarnast, mis lugeja enda pakitsevaid tundeid aitaks väljendada ja selle rõõmuga meile esteetilise naudingu looks, huvitavad meid siiski lüürikas paljastuvad isikud kui isikud ja kui — olgugi alati mitte just tüübilised — ümbritseva ühiskonna liikmed. (Sellest seletub ka, miks luuletusi tavaliselt loetakse nii palju vähem kui puhast teatsus- ja vaatlusrõõmu võimaldavat eepikat ja draamat: eeldab ju lüürika lugemine ühtlasi palju enam puhtkirjanduslikku, puhtvormilist — ja puhtpsühholoogilist huvitust, mis on palju enam eelharidust nõudev ja harvemalt esinev.)

Nii siis, küsitakse, kes on möödunud aastal oma isiku ja selle elamused meile näha ja kaasa tunda pakkunud, millised on need elamused ja nende põhjaks olevad, luuletama-kihutavad ajed ja motiivid, ükskõik kas emotsionaalsed või intellektuaal-voluntaarsed, s. o. ideelised, mis võrra need olenevad üldisest ajajärgu vaimust ja seda peegeldavad, ja lõpuks, mis tähtsaim, kuidas need isikud selles on õnnestunud vormilise sisendavuse suhtes, kui võrra nad on annud häid üksikluuletusi ja nendega, või ka ainult mõne oma loomingu üksiku elemendiga, toonud uut eesti kirjandusse?

*

Ühenduses meie pealesõjase elutempo üldise tasane misega valitseb, nagu tuntud, juba mitu aastat ka meie kirjandusilmas teatav vaiksem ajajärk. „Et tulnud hingetud ja luuletumad ajad“ üldse, selles võib küll kahelda, eriti mis hingetusse puutub, sest on ju väliselt looval elul samuti oma „hing“, kuid vist on küll see, ning siis ka selle luule, mitmeti erinev eelmiste, murrangu-aastate omast. On tulnud ja kestavad, lihtsalt, jälle igapäevase argitöö ajad, kogu oma argipäevase askeldusega, oma väikeste

rõõmude ja muredega. Juba hakkavad ununemagi ilmasõja ahastused, revolutsiooni pulmad ja pillerdused, iseseisvussõja pingutlused, esimeste vabadusaastate mesinädalad ning sellega kaasas käivad pettumused ning filippikad teisel pool, kus enam oli loodetud. Revolutsioonide stiilistki ollakse sama tüdinud nagu neist endist, sõjakused ja manifestid, kus neid ka on proovitud („Lilulii“, „Peninukid“), ei näi enam mõjuvat. Argielu rühmamisest on vähem luulelised ja vaimustusest leekivad, nõuavad aga seda enam tahtepüsivust, süvenemist ja reaalsuse õigemat hindamist.

Nii sellele vastavalt tundub ka kirjanduses juba mõnd aastat teatavat instrumentide ümberhäälestust, uute süvenemisalade, uute ainete ja uute ideedegi otsimist. Kahjuks ei lase selle tagajärgedest veel täit pilti saada peale muu ka ikka teravnev kirjastuskriis, mis ilmumata hoidvat mitu luuletuskogu (Underilt, Visnapuult, Kärnerilt j. t.). Kuid ka selle järgi, mis on ilmunud, võime juba osalt tähistada arengu suuna. Ajalaulude sotsiaalsuse juurest liigutakse taas enam isiklikkude elamuste juurde, seejuures neisse enam n.-õ. filosoofiliselt süvenedes (nii Visnapuu, nähtavasti ka Under) ja ühtlasi elu üldkõsimumustest mitte enam eeskätt erootiliste motiividega inspireerudes, nagu „Siuru“ ajal.

Teiselt poolt on viimaste aastate jooksul tugevamaks tõusnud vool, mis sihiks seab poetiseerida ka seda argipäevast elu, rahulduda ka selle väikeasjade kujutamise, seejuures tarvitades stiiliski peaaegu endist realistlikku meetodit; nii eriti proosas (Luts, Roht, Kivikas j. t.), aga ka luules võib sinnapoole kalduvust märgata.

Kuid lähemegi edasi üksikute teoste eneste juurde.

Kõne on Barbaruse, Jaiki, Adamsi, Raudi ja Nukk'i luuletuskogudest; põlvede järgi jagatult, kui tahetakse, siis üks vanema ja neli noorema põlve esindajat. Peale selle tuleb veel mainida V. Ridala samuti 1924. a. daatumit kandev lugulaul „Toomas ja Mai“, mis küll lugulauluna kuulaks õieti eepikasse, aga sisult siiski pigem vist käesolevasse rubriiki, koosnedes peaaegu lüüriilis-eepilisest rahvalaulest. Veel oleks siin mainida ka Visnapuu „Valit värsid“, mis sisaldab kaunis kohaselt tehtud valikus paremad kõigist autori seni-ilmunud luuletustest, kuid viimastena pole seega asja siin neist pikemalt kõnelda, samuti mitte E. Hiire juba liiga miniatüürseist brošüürist („Arlekinaad“ ja „Huhu merituulen“) ega Jakob Liivi j. t. tähtsusetuist asjakesist.

Nii siis: **B a r b a r u s** ja tema luksusvälimusega „G e o m e e t r i l i n e i n i m e n e“. On arvatavasti juba tuntud

tolle autori senine arengukäik. Kuuludes „noorestlaste“ (võiks öelda) kõige ligemasse järelpõlve, on ta kannud endas osalt ka nende intellektualismi ja estetismi, suuri kultuuriapetiite ja seega, nagu needki, kergesti kalduv n.-ö. „ülearuse inimese“ traagikasse meie kitsas ja umbses ühiskonnas. Nii annavad tema esimese kogu, „Fata Morgana“ esteetilis-erootilised endameelisklused varssi juba teises kogus, „Inimene ja sfinks“, ruumi apaatiale, kahtlustele ja enam sotsiaalseile, kibedaile ja jõhkraile satiiridele. Kolmandas kogus („Katastroofid“, 1920) on sotsiaalne element juba peaaegu valitsev, kuulutades kadu kogu vanale ilmale, juubeldades äärmisest „hukkimisbakhanaali“ anarhiast. Et aga too ennustatud maailma-lõpp siiski tulemata jäi, jõuab Barbaruski mingi moraalse „uuestisünnini“ ja püüab Tarapiitaegses neljandas kogus, „Vahekorrad“, otse süstemaatiliselt kindlaks määrata, „välja laulda“ kõik oma suhted olevikuga, tulevikuga, oma isikuga, sotsiaal-eluga ja selle „kodanlise elemendiga“, isamaaga, naisega jne. Selle kogu värsivormi, stiili ja sisu iseloomustab küllalt (kuigi pisut liiga koomilisest küljest) ainus pool lauset sellest

... tell kõrvu kisendan ja komandan kui mõni ohvitseer,
noor leitenant paraadil:

oo, saage inimesiks, muistsed paganad — Euroopa nurka eksinud
mongoolid! (85).

Nüüd on siis nähtavasti see kaunis mõjutu „saa inimeseks“ komandamine, kärkimine ja manamine juba igavaks läinud ka autorile enesele, kes ju peab alati nagu „ähkiv vedur“ (lk. 109) edasi tormama.

Kuid mitte nii, et ta nüüd ka ise vaevaks võtaks ja püüaks ligemale saada tolele inimesele, elavale oma ümb-ruse inimesele, et püüaks seda mõista, armastada, trööstida, tõsta. Ei, nüüd, nüüd on talle äkki „sügavusist kuuldud hüüd: kolmainus = kera, rull ja kuubus“, nüüd on ta jällegi tarvilise uuduse leidnud ja nimelt — kubismist. Nüüd kõlavad ta „dernier cri'd“ aina geomeetriliste pealkirjade all: „Horitsontaalne!“, „Paralleelne!“ jne. Mis sellest, et ta isegi mõonab: „hing pole nii nagu keha — geomeetiline“ ja luuletus ju ikka vist hingele lähem peaks olema, mis sellest: aga „geomeetrilised“ terminid on ju nüüd uudsed ja moes — kui mitte enam Pariisis ja Berliinis, siis Pärnus ometi.

Ent ei pea ironiseerima sellegi uuduse üle, kuigi alguses seks end tunned olevat vägisi provotseeritud. Ei või salata, et Barbaruse iselaadis tõesti sellele voolule

näib olevat enam vastavust kui vist ühelgi teisel eesti kirjanikul ja et nii siis ka see uusim välisvõtte mõndagi puht-isiklikku sisaldab. Barbaruse intellektuaal-voluntaarne loomus pole ial hoolinud erilisest hingelikkusest, peenemaist emotsioonest ega nende varjundeist. „Lüüriliselt annikat“ luuletust lugedes ta „nägu venib pikerguseks aigutuseks“ (lk. 80) ja ta on ikka otse poseerinud oma jõhkrusega, oma hiiglavägevate ürginstinktidega, mida ükski pidur ei tohtivatki taltsutada, oma, kui mitte just päris metsmehe, siis igatahes sellele kaunis läheda „matadoori kirgede ja soovidega“ jne. Nii siis, omades loomuslikult ja jaatades veel enam tahtlikult ainult tugevaid ja lihtsajoonelisi alg-tundeid ja -kirgi, pole ime, kui ta ka nende väljenduseks tahab tarvitada kõige algelisemaid kujusid ja võrdkohti — ning ta nendeks usaldab võtta isegi mehaanilise välisilma kõige mehaanilisemaid: geomeetrilisi algelemente. Kuid muidugi, tahta võib ju paljugi, kuid tegelikult on asi siiski nii, et lõpuks ka neile algelementidele, lihtsaimaile joon-tele ja konstruktsioonidele meie, inimeste jaoks tähenduse annab ikkagi ainult meie endi tunne, meie hing, sellega me siiski kunstis kõige pealt temale peame mõjuma ja temasse mõjumise seadusi arvestama. Ning seal on igatahes ilmne, et nende geomeetriliste algelementide nägeminegi väga ruttu jääb monotoonseks ja seega mõjutuks, seda enam siis veel mõjutu on ainult nende mainimine, s. o. nende kasutamine luules. Nii ongi siis suurem osa neist geomeetristest terminitest, mis Barbarus oma lauludes tarvitab, ilma suurema tundelise, s. o. ka luulelise väärtu-seta ja tunduvad tihti lihtsalt sissetorgituina. Metaaferliku väärtuse saavad nad nähtavasti alles siis, kui nad n.õ. on „ära seletatud“, kui teiste mittegeomeetriliste metaaferite abil on nendelegi antud mingi tundeline toon ja tähendus, loodud assotsiatsioonid nende (joone, täpi, paralleeljoonte jne.) ning võimalikkude inimtunnete vahel.

Seda vajadust tunneb ka autor, ja nii on kogu raa-matu esimene (ja ainus päris „geomeetiline“) tsükkel õieti ainult sarnane geomeetriliste mõistete psühholoogilise tähenduse seletamine, analoogiate otsimine nende ja inimtun-nete vahel. Sest oleks võinud saada üsna täielik geomeet-rilispoeetiline oskussõnastik, oleks ta jätkunud...

Igatahes, algus on hea: On antud termin — „per-pendikulaarne“. Mis see tähendab? Nii, iseenesest ei midagi, aga eks temaga või võrrelda maailma suhtumist inimesse: välisilma „kiired“ langevad ju ka perpendi-kulaarselt meisse, meie vaade perpendikulaarselt välisilmale.

„Horisontaalne“? — Noh, kui mees on pikali, eks ta siis ole horisontaalne. Seega on sel joonel garanteeritud kõik maaslamajaga ühendatud tunded (passiivsus, surm jne.). Mis sest, et horisontaalse all aga võiks mõista ka just kaugusse ihkavat, edasitõttavat, igikestvat, seega otse vastupidist?

Edasi: „Sirgjooneline“? Eks see ole sirgjooneline iseloom! Nii siis, oleme seda sõna tarvitades juba ammu enne Barbarust „geomeetriselt“ luuletanud, ilma et ise oleksime teadnudki!

Või veel: „Paralleelne“? Vastus: Välis- ja sise-elu jooksevad paralleelselt, ilma iialgi puutlemata, jne. Sarnase meetodiga võiks terve geomeetria oskussõnastiku „läbi luuletada“, ja mitte üksi selle, vaid ka näit. matemaatilise, keemilise, botaanilise, zooloogilise, patoloogilise jne., saades iga sõnastiku järgi samanimelise „inimese“ ja vaevalt halvema, kui on geomeetrisel! Miks peaks nende jaoks vähem inspiratsiooni jätkuma kui siin?

Kuid olgugi, et seda meetodit vaadeldes taas tahtmata irooniliseks kipud, ei tapa see intellektualism Barbaruse luulet siiski mitte täiesti. „Minu vaade on perpendikulaarne ümbrusele hulktahulisele, paljupinnalisele“ — sarnasest suhte konstateerimisest ei tunne hulk inimesi küll vist ei külma ega sooja, aga mõnele tüübile võib see siiski toota teatavat intellektuaalset rõõmu. Ja ega sedagi salata saa, et nende geomeetrisete oskussõnade „poetiseerimisega“ eesti luule ikkagi on uute metaaferitega ja uute ainetega rikastatud. Ainult ei maksa loota, et nendega võib kesteab mis palju pakkuda või koguni uut „-ismi“ luua. Kergesti läheb ta monotoonseks ja igavaks ikkagi, juba nähtavasti B-le enesele — ja õieti maitstav vahest ainult intellektuaalsele tüübile.

Samuti puhtmõistuslikud on kahes järgmises tsüklis antud poeetilised definitsioonid isiku suhteist ruumi ja aega: kõik otse Kanti süsteemi järgi ja ka Kanti individualismiga. Põhi-idee: isik ise on kõige ilma keskpunkt, päike, kes kogu maailma enda järgi koordineeristab ja ajastab. Jällegi meil kaunis uus ja, vähemalt nende ridade kirjutajale, üsna sümpaatlik idee isegi nii abstraktse filosoofia poetiseerimisest. Aga igatahes on see ka väga raske ülesanne, ning ei või öelda, et Barbarusegi hoog oleks seda täitnud ilma kuivusse, kordumisse ja igavusse langemata.

Sootu teine ja mitu korda elavam ilm esineb järgmises tsüklis „Elavad monumendid“. Siin on Barbarus jälle endine ja omal erialal; siin kaob maadlemine abstrakt-

sete mõistete rägastikuga; siin on isegi selgust, plastilisust, tabavust, vähemalt üksikuis kohis.

..... kuidas kasvada saaks muidu kõhukene küllalt tööline kui pole õhukene..

..... Altarristil nälgind Kristus kõlgub, kantslin nuumat papp, — kõik muu tal mõtten mõlgub, vaid mitte rist ja häda.

Halleluja!

..... Apoteoos:

ametlikul ballil,
ümbert kinni hoiab kallil —
ei jäta jonnii:
tonn veeretab tonni.

Eks ole, need kujud ja võrdlused on juba vahest liigagi „konkreetsed“.

Oleme nõus, „igaüks on näinud raskejalgsset meest“, kelle kallale autor tahaks tormata nagu matadoor härja kallale. Selle viha luulelist mõju vähendab aga palju enam see, et oleme ka juba enne kuulnud Barbaruse sõimu tema vastu, ja nii see kui samus laules avaldatud muud motiivid tunduvad juba kordumisena ja fraasidenagi. Iseasi on muidugi veel nende vaadete vastuvõetavus.

Viimases tsükli („Pariis“) on autor viimaks pääsnud oma neetud pisilinnast välja ammuigatsetud maailmalinna. Milline rõõmu karjumine!

... Edasi, edasi!

Linn lõõtsub, —

hing õõtsub,
sest nõnda elu ongi:
õnnest kiséndavast kuhjat, —
tundmus tundmus' otsa uhjat.

Edasi, edasi!

Laulud „Pariis 1“, „Pariis 2“ ongi ühed kogu paremaid, viimases on isegi välisvõtte — Pariisi ja väikelinna elu paralleelselt esitamine — omal kohal.

Ka „Olla“ on autorile üsna iseloomulik oma elurõõmuga:

Ah murda sisse kümnest uksest
kui võiks ekstaasiga — pupillid säravad,
kord kista pärani kõik ihu väravad
ja visku hukatusse ainsast südamtuksest!

Ekstaas, — tormjooks hoiat kõrgel lippudega
linn taevatõusev torne tippudega.

Siin näib olevat taga tõesti jõutunnet — kuigi see tihti kipub avalduma ainult karjumises.

Juba liigagi vängelt tungivad aga need autori ürgjõulised, n.-õ. Tarzani instinktid ja apetiivid esile „La

danse du ventre'i", s. o. kõhutantsu ropendustes. Siin ja nii mitmel kohal mujal tundub küll, nagu viiks see vedur, millega autor end sarnastab, mitte tulevikuriiki, vaid — džunglisse. Igatahes oleks hirmus vist see uus ilm, mille talgusesse autor end lõpus ütleb tõttavat!

Nii, see eilse vihkamine ja kirm homse järgi, mille kuulutamine Barbarusele otse maneeriks näib saanud — eks ole see ju iseenesest sümpaatlik põhi-idee? Nii küll, aga eks ole — sellest kirest ja sest oleviku vihkamisest on üksi ikkagi vähe. Muidu aga näib autor endas kandvat küll minevikku ja selle sõimatud „raskejalgse mehe“ verd, tema huvisid ja ihasid enam, kui meile kangastuva tulevikuinimese peenendatud, reguleeritud ja siiski tundeküllast ja tugevatahtelist geenist. Jah, ei saa isegi Barbaruse kiirusevaimustust kuuldes tagasi suruda ironilist mõttevälgatust provintslase trammijoovastusest ja kabareevaimustusest. Tulevikuinime hindab vist küll enam teisugust kiiret ja tõttavat, niisamuti ekstaatiliseltki elu, mis ka pisilinnas võimalik, kui ainult isik ise kord juba on saanud seemiselt rikkaks, tundepeeneks, sotsiaalseks ja aktiivseks ega mitte otsi seda tõttamist ainult välises, mehaanilises ilmas! Kuivõrra teiselaadne Barbaruse omast on just sarnaste suurlinlaste eneste — A. France'i, Roland'i, Wells'i ja Verhaeren'igi homseih! Kuid — pigem mitte võrrelda!

Vastavalt sisule on Barbaruse luule vormgi välispidiselt tõttav, otse edasikihutav — oma „geomeetristes“ laules tunnustabki ta ainult rütmi, ei enam meetrumit, arvestades ainult sõnade pearõhke. Näit.:

olen oma silmadega peegel

elule vahelduvale, tuksuvale, tormillisele.

Seemiselt aga on ta tihti kaunis ebarütmiline, kordav, auklik ja venitav. Näilise virtuoosluse annavad puhtad ja äärmiselt pikad riimid, millede hulk otse haruldus Eestis; mõned laulud on peaaegu puhtalt neljasilbiliste riimidega („Sirgjooneline“), tuleb isegi ette viiesilbilisi: „paljupinnalisele, — kitsarinnalisele“ („Perpendikulaarne“) j. t.

Teiselt poolt aga kahandab tihti nende riimide poeetilist väärtust äärmiselt suur ridade pikkus (riimide vahe tihti kuni 30—40 silpi), mille jooksul riimi kõla kõrvust siiski juba ununeb. Igatahes on Barbaruse vormi-virtuoositeet selles kogus kasvanud üle kõigi eelmiste kogude oma.

Kokku võttes: mõnelegi puudusele, sagedatele maitsetustele (muidugi — sõna subjektiivses mõttes), kõige

pealt liigsele mõistuslikkusele ja seega külmusele vaatamata on „Geomeetiline inimene“ siiski üsna isikupärane luuletuskogu. Ja see isik, keda ta paljastab, on samuti, kõigile vasturääkimistele vaatamata, mida ta esile kutsub, siiski küllaltki jõuline, mõtterikas ja ideeline (peetagu mees — meie oludes!).

Kui palju need mõtted ja nende hoog ka lugejais. hoogu sünnitavad (meeleolu — seda luuletaja ei taotlegi — see on temale vaid armetu „lüüriline võileib“!), kiuvõrra need elamused reprodutseerudes sama elavaks saavad, see on muidugi teine küsimus. Aga siin ripub palju ka lugejast. Teatavate eeldustega igatahes pakub sellesse kujunenud ilmavaatega ja omapärasesse isikusse sisseelamine ikkagi küllalt naudingut, et selle süvenemise raskustasuda.

„Aeg on kasin:

Sajan südamen korraga loita,
tuhaden tõusangun hommikul koita“ —

see kõigiti uueaegne ja siiski ühtlasi igivana luuletaja tung on siin leidnud sõnastuse, mida, võrreldes, ei saa nimetada muuks kui meie läinud aasta luules siiski kõige tähelepandavamaks.

(Järgneb.)

A. Anni.

Eduard Wilde.

Kirjaniku 60-a. sünnipäeva puhul.

Märtsis 1923 asus Wilde jälle kodumaale.

Sellega oleme jõudnud oleviku päevaküsimuste juurde, meil tuleb kõnelda nüüd Wilde kogutud teoste väljaandmisest ja ta 60 a. sünnipäeva pidustusist. Siin ei saa pidada enam ajaloolist vaatekaugust, sest kõneained on tunduvalt värsked, vaid tuleb puudutada asju kui oleviku päevaküsimusi. Kuid siiski — iga läbielatud hetk on juba minevik, on ajalugu, ja see võimaldab erapooletust, kui aga tahetakse.

Juba ammu oli hellitanud Wilde mõtet, kuidas saaks uuesti trükkida oma suureulatuslist toodangut täieliku teostekoguna, sest sellest saadav honorar võimaldaks äraelamist, võimaldaks uute teoste kallal töötamist, pakuks samuti loominguulist rõõmu. Kuid aja jooksul tehtud katsed sel alal nurjusid üksteise järel, mõtet Eestis teostada näis olevat üldse võimatu. Kümnetuhat lehekülge, mille moodustab ta

toodang kogumikus, oli liiga suur arv selleks, et seda oleks kirjastanud keegi Eesti ettevõtte. Viimase võimaluste piirides käis ainult alguse tegemine, paremal juhtumusel kümnekonna teose kirjastamine. Praegu näib, et oli tarvis selleks koguni Eesti riigi sündi, et kirjastada Wilde teoste täielikku kogu, sest ilma riikliku toetuseta ei vii läbi ükski kirjastus seda rasket ja tähtsat ülesannet.

1923. a. alul võttis aktsiaselts „Varrak“ Wilde kirjastamise enesele, alles selle järele, kui oli talle võimaldatud riiklikku laenu. Kümne aasta jooksul lootis ta turule saata Wilde kümnetuhande-leheküljelise toodangu. Kuid juba pooleteise aasta pärast tabas kirjastust pankrott, Wildet oli kirjastatud vaevalt kümme köidet, ning kartus valdas nii kirjanikku kui lugejaid: asi näib taas katkestuvat. Et viimast mitte ei juhtuks, võimaldati „Varrakule“ haridusministeeriumi vastutulekul Wilde tööde suhtes edasitöötamine, kuna muidu kirjastusäri siirdus teistele osanikkudele. Nii on vähemalt praegu lootusi, et teostub Wilde ammune igatsus.

Muidugi ei poolda kõik Wilde toodangu täielikul kujul uuestitrükkimist, — sest selles leidub rohkesti kirjandusliselt väärtuseta materjali, — kuid kirjanik ise on teisel arvamisel. Ta ütleb, et peale enesele saadava sissetuleku täitub sellega „niihästi nende soov, kes minu töid nende tervel arvul eneste koduses raamatukapis näeksid, kui ka nende oma, kes neid tahavad raamatukogudest laenata, ning ühtlasi kirjanduslooliselt huvitatute soov, kes ihaldavad autori arenemiskäiku tema kogu loomingu najal jälgida, ning ühes sellega, kuigi piiratud mõttes, tagasivaadet võita meie algupärase ilukirjanduse mineviku peale üldse.“ (Kogutud teosed I, lhk. 6.)

Kui mitte nüüd, siis mõnekümne aasta pärast tõuseks ikka vajadus Wilde teoste täieliku kogu järele; sellepärast peame küll eelistama praegust toimimist, mil autor võib oma töid enne trükkimist parandava sulega läbi vaadata, seletavaid märkusi juurde kirjutada, kohati ümber töötada jne. „Suuremaid, põhja küündivaid muutusi ei tihka ma nende kallal ette võtta, ei sisu ega kuju poolest, välja arvatud mõned üksikud teosed, nagu „Prohvet Maltsvet“, mis üleliigse ballasti pärast nõuavad kärpimist ning paiguti kompositsioonilist kohendust“ (Kog. t. I, lhk. 7—8), sest selle läbi kaotaksid nad oma algupärase lihtsuse ja „süütuse“. — Kirjanik raiskab sellega oma kallist aega, loomevõimulist ja küllalt värsket iga, mil võiksid valmida uued ja üllatavad kunstitooted! Ta mattub parandustööle, kuna võiks luua uut! Kuid see on kirjaniku sügavam soov ja meie pooldame seda siis heameelega.

Lähemad aastad kulusidki Wildel vaikset parandustööd tehes, niipalju kui seda võimaldasid tema haiged silmad. Need silmad! Need, mis toonud nii palju kasulikku, said nüüd nagu paheks, takistuseks. Eriti Tallinna, mere niiske kliima ei mõjunud neile hästi. Kirjanik on kuulnudki juba korterit Lõuna-Eesti poole, Elva või mujale sarnasesse kohta, ent ta ei saanud koha vahetusega hakkama, kuna ei raatsinud lahkuda armsaks saanud Tallinnast. See kivine ja tolmune põhjanaa linn näib olevat talle kõige armsam.

Viimaseil aastakümneil kõneldi Wildest õige vähe, kuna tema mõningad sellal ilmunud tööd ei annud selleks suuremaid põhjusi ning kirjanik ise hoidus kõrvale suuremast avalikust tegevusest. Lahingulöömised ta tööde ümber olid muutunud juba mälestuseks, kuna uuesti ilmuvad tooted võimaldasid ainult väikest kritiseerimist.

Kuid siis tuli aeg, mil Eduard Wilde nimi oli kõigil suus ning liikus kõigi meelel, mil Wilde oli enese tegevusega rahul enam kui kunagi varemalt: saabus Wilde 60-a. sünnipäev niisuguse pidulikkusega, millist Eestis veel pole nähtud.

See osutus ta elu suurimaks triumfiks, ta kirjanduslise tegevuse kroonimiseks. Iialgi ei oleks ta saavutanud sarnast tähelepanu, kui need pidustused poleks sündinud vaba ja iseseisva Eesti pinnal.

Minu sulg ei suuda edasi anda küllalt tarvilikul määral neid muljeid ja meeolusid, mis valdasid kõiki kirjanduseharrastajaid ja -armastajaid. On raske kirjeldada neid sündmusi ja juhtumusi, mille all möödus märtsikuu, Wilde sünnikuu. Võib anda ainult lihtne ja igav ülevaade, võib pakkuda kahvatu mälestus sellest elavast tundmusest, millega suhtusime Wilde pidupäevisse.

Juba alates kandsid pidustused tugevat armastusilmet, andsid tunnistus armastusest, nagu võib see olla kirjanduslugeja ja armastatud kirjaniku vahel. Südamlikke tundmusi tõlgendava lauluga ilmus noorsugu kirjanikku üles äratama ta sünnipäeva hommikul. Ajalehedki, mis ilmusid 5. märtsil, olid tundmuslisemad ja pidulikumad kui tavalikult. Nad pühendasid pikki veerge, terveid lehekülgi kirjaniku eluloo ja ta toodangu valgustamiseks, ning tõid uuemaid ülesvõtteid kirjanikust. Kirjutuste autorid ei leidnud mitte üksi kirjaniku tegevuses armastust, vaid nõudsid ka lugejailt inimese ja igaviku armastust, nagu oli armastanud seda juubelit pidav kirjanik. „Armastagem inimest, sest temas on meie ainuke igavik!“ hüüdis A. H. Tammsaare.

Ning sama päeva õhtule veeredes kogunesidki inimesed „Estoonia“ pidulikku kontserdisaali, et väljendada siin oma

armastust juubilaril vastu, et siin tundma õppida kirjanikku kui inimest. Kirjanikuna oli Wilde juba ammu kõigile tuntud, ent inimesena ainult vähestele tuttav. Ta tagasihoidlik ja mõõdukas iseloom ning ta kauane lahusolu kodumaast ei lasknud tal tuttavaks saada laiemais kirjanduslisis ringkonnis. Ent nüüd ei tahtnud ta enam eemale hoiduda, kuna tuhanded teda ootasid. Eduard Wilde pidusaali ilmudes nägi teda korruga terve rahvas ja tõusis austuses püsti.

Kes olid kõik need, kes olid ilmunud rohelisega kaunistatud „Estonia“ saali? Rahvas oma mitmekesisuses, ülemuse ja alamuse, vanuse ja nooruse näol. Ajakirjanikud olid nõutud selle suure tundmuse juures, mida nad pidid edasi andma. Kust alata? küsis J. Mändmets aktust kirjeldades, sest tundmus „on nii suur nagu mägi, mis ei mahu sülle“. Ta hüüdis pateetiliselt: „Vaata ülespoole. Seal on ruumikad rõdud kubinal täis noori. Vaata alla — pea pea kõrval. Vaata külgede poole: tihedalt seisavad inimesed püstitundide kaupa. Vaikne on — keegi ei lahku saalist, isegi ei ole kuulda kõhatamist. Taoti tõuseb tugev ja haruldaselt energiline käteplagin, mis võtab siis hoogsat tuld, kui ilmub puldile auväärt juubilar.“ Ja selle paatosega väljendas ta kõige ilusamini piduliku elamuse suurt mõju.

Eduard Wilde, kes veetnud palju päevi üksinduses, eemal pidusündmusist, sõprade ja vaenlaste hulkadest, oli nüüd ümbritsetud saalitäie rahvaga. Lähemal viibisid kirjanikud, kunstnikud ja politikategelased, kaugemal ringis seisis aga tuhandenäoline rahvahulk. Juubilaril, kes ei lootnud näha pidustusi enese auks nii suurel määral, vaid oli valmistunud väiksema auavalduse vastuvõtteks, oli piinlik, oli kohanematu. Talle jagati tervitusi kõikjalt — peale Eesti Soomest ja Saarest, Ungarist ja Lätist, talle toodi ootamatuid kingitusi. Muu seas teatas riigivanem, et Vabariigi Valitsus on otsustanud anda Eduard Wildele autasuks tema kirjandusliste teenete eest suvila ühes tarvilise maaalaga eluaegseks tarvitamiseks ning 200.000 marka raha. Kuidas pidi Wilde sellele reageerima? Kui ta tänas, siis oli ta lihtsalt liigutatud, tal olid peaaegu pisarad silmis. Vaikne elu keset looduse rohelust ja vaiksust oli saanud ta viimase aja unistuseks, ja nüüd näis see teostuvatki.

Ajakirjandus ütles selle piduõhtu kohta, et sellega ei austanud meie mitte kirjanikku, vaid iseendid. Sellega on öeldud tõtt, mida võib pidada päris kibedaks. Ehk küll kirjanikul sellest kasu, ent ka valitsus on õigustatud omama lugupidamist. Ta teeniski selle, kui publik vastu võttis kiidutormiga valitsuse kingituse teate.

Paar päeva hiljemini korraldas Ü. E. Noorsoo Ühing Tallinnas teise suurema õhtu kirjaniku austuseks, mis oli tundmuselt võib-olla veel elavam ja otsekohesem kui eelmine. Kõnelejad puudutasid siin Eduard Wilde ja noorsoo sooja suhet ning nooremad kirjanikud ütlesid südamlikke tervitusi. Wildet valdas suurim heameel. Ta ütles sel koosviibimisel: „Ma pidasin ennast juba ununenuks, eriti noorsoo poolt. Ei ole ma noorsoole jõudnud pea midagi veetlevat kirjutada. Kuid just noorsoo poolt on mulle õnnesoove tulnud, mis mulle heast-meelest vee silma ajavad. Tahhan kasutada oma elu viimast veerandit selleks, et kirjutada noortele midagi, mis teiste kõrval veel püsida võiks.“

Samal ajal korraldati kirjandusõhtuid Eduard Wilde teoste ettekandega ja tema loomingut käsitlevate referaatidega peaaegu igas kodumaa linnas, igas koolis, igas teatris. Juba ühel kirjanikul (kes luges oma kõne Wilde üle, — mis ilmus hiljemini „Loomingus“ ja millest tehtud äratõmme saadeti ka eraldi müügile, — peale Tallinna veel Paines, Rakveres, Narvas ja Tartus) on siin suured teened, rääkimata teistest. „Estoonia“ teater lavastas Wilde „Tabamata ime“, nähes selle heaks kordaminekuks suurt vaeva. Töö (mis peale ilmumist polnud enam saanud oma suuruse tõttu lavastuse osaliseks) läks paar korda üle näitelava ja leidis elavat vastuvõttu nii publiku kui arvustuse poolt. „Looming“ tõi Wilde üle kolm kirjutust ning ilmutas Wilde uuema novelli „Asunik Woltershausen“ (varemalt ette kantud kirjaniku poolt „Estoonia“ piduõhtul). „Eesti Kirjandus“ avaldas mitmest numbrist läbistuva Wilde eluloo. Eesti Ajakirjanikkude Liit, Akadeemiline Kirjandusühing, Eesti Kirjanduse Selts ja Eesti Kirjanikkude Liit (?) valisid Wilde enese auliikmeks. New-Yorgi Eesti Selts asutas Wilde nimelise raamatukogu. Ajakirjandus ilmutas märtsikuu jooksul Wilde üle suure hulga artikleid ja sõnumeid, millest võiks saada päris tüse teos.

Minu iseloomustus ja loendus on nõrk selle pidu mitmekesisuse äramääramiseks. Kasutan ära ühe osa Wilde pikast tänukirjast, mis äramääravam ja mõtteliselt sügavam. Pealegi tõlgendab see ka kirjaniku tundmusi kogu seltskonna vastu. Ta kirjutab:

„Minu 60. sünnipäeva pidulik mälestamine on jõudnud lõpule Tartu pidustusega „Vanemuises“ 20. skp. Peaksin nüüd laiema avalikkuse ees tänama, nagu meil kombeks. Kuid see ei ole kerge. Sõna, mis mul käsutada, tundub kahvatuna, ta ei suuda tõlgiks olla südamele. Kuidas tänada

mulle kingituseks toodud armastuse eest, mille soojus ja kül-
lus ei leidnud kitsendavat piiri ühiskondlikkudes huvivahe-
des, kutsealade mitmesugususes ega vanaduse astenduses?
Ma tohtisin ju loota, et mind kui põlist töelist viisakalt mee-
les peetakse mu eluõhtu hakul, aga et see meelepidamine
võiks paisuda suureks üleriiklikuks ja ülerahvalikuks au-
avalduseks, kajastades ka meie naabermaid ning seal ja
meil elavaid vähemikrahvusi — seda eeldada ma ei usal-
danud. Riigiesindus ja diplomaatia, teadus ja kunstid, kir-
jandus ja ajakirjandus, kool ja teater, sõjavägi ja kaitse-
maleva, kogukondlik omavalitsus ja riiklik ametiasutus, iga
mõeldavat liiki ühingud, ka poliitilised, ning isegi sport —
kõik oli ühinenud üllas soovis mulle mu juubelipäeval rõõmu
valmistada tunnustava sõna või hindava teoga. Arvult suu-
res ülekaalus — ma konstateerin seda sügava liigutusega
— seisis õnnesoovide aadresside, annetuste ja pidulikkude
pühitsustega eriti meie kool oma õppejõudude ja õpilastega
ning koolinoorsoo mitmesugused organisatsioonid kuni mõ-
lemast soost üliõpilaste korporatsioonideni... Ma palun
vastu võtta minu lihtsat, aga südamest tulevat tänu...“

Ükski eesti kirjanik pole saavutanud sarnast austust
ja lugupidamist kui Eduard Wilde, kuid keegi teine pole ka
õigustatud selleks nii kui Wilde, sest tema tegevuse ulatus
ja tähtsus ületab kõiki kaaslasi. Juba ammu oli hakatud
teda põhjusega pidama eesti suurimaks kirjanikuks, nüüd
tunnustati seda lõplikult ja üksmeelselt. Kahju ainult, et
see sai osaks kuuekümnepäevase, mitte aga neljakümne-aastasele
Wildele. Vähemalt juubilar ise tundis valusalt seda aastate
arvu. Nagu Schopenhauer oma hilise kuulsuse saabudes
pidi tunnistama: „Lõpuks ometi tuli roose, kuid ainult val-
geid!“, nii lausis Wilde nukra kahjatsusega: Kahju, et need
meeleavaldused tabavad mind mu praeguses vanaduses!
Kes ütleb aga, et selles elavas, temperamentlikus ja lõbusas
isikus, keda õppisime tundma Eduard Wilde nime all, on kor-
junud aastaid kuuskümmend? Vaevalt keegi. Kes teda
nägi või kuulis, see ütleb, et Wilde on alles neljakümne-
aastane. Kaksikümmend aastat on möödunud temast jälgi
jätmata. Ja see värskus, nii kehaline kui vaimline, lubab
meil loota temalt mõndagi.

Suurim õnn, mis võib osutada kirjanikule, on kahtle-
mata lugupidamine ja tunnustus kõigi poolt. Wilde on
saavutanud selle ja ta võiks rahulduda. Kui sellele lisanduks
veel muretut ja töötamist võimaldav elu, siis võiks olla meie
arvates kirjaniku õnn täielik.

Ehk küll olen lõpule jõudnud Eduard Wilde eluloo-jutus-
tusega, ei või ma ometi panna punkti, sest sellega jääks luge-
jatel kuulmata mõnigi huvitav ja iseloomustav asi Wilde
kohta. Tahan pühendada viimase peatüki Wilde töötamis-
viisi kirjeldamisele ja ta kirjandusliste-esteetiliste vaadete
valgustamisele. Et mul leidub mõningaid huvitavaid and-
meid, siis on see võimalik.

Missugustes välistes oludes on töötanud Wilde oma
teoste kallal, sellest oleme kuulnud mõndagi. Kuidas ta vorm-
ib oma mõtteid kirjandusliseks teoseks, sellest ei tea luge-
jad peaaegu midagi. See on loomingu saladus, millest kõik
kirjanikud ei armasta kõnelda. Kuid Wilde oma avameel-
susega on meile siingi vastutulelik. Ta on kirjutanud sellest
märkeid käsikirjas „Katked minu elust“, on esitanud üht-
teist ka mujal. Ja ka sellega võidab ta meie sümpaatia.

Nagu Wilde inimesena on elujanuline, nii huvitab teda
elu ka oma vaadete poolest. Ta on ju sünnipäralt realist ja
ilmavaatelt sotsialist. Tema elulugu kõneleb alatasa elu
järele janunevast tungist, ta looming on kui üks suur „elava
elu hää“. Ta püüab elu sisemuse, mahla, selle algjuure
manu pääseda igal viisil, ka kunst osutub temale ainult selle
vahendiks. Tema seesugune tunnustus on järgmine:

„Ma olen realist vaimulaadi ja ilmavaate pärast. Mind
h u v i t a b e l u, sellepärast püüan teda kujutada, ja kaju-
tada püüan teda, sest et ma teda mõista püüan — ka
k u n s t i k a u d u mõista. Kunst on üks elu mõistmise
vormidest, ta püüab teisel teel samale eesmärgile nagu
teaduski. Kunst tahab tunde kaudu sedasama kätte
saada, mida teadus mõistuse kaudu. Isu kunsti järele
on hinge isu teadmise, mõistmise, arusaamise järele.“

Mis ütleb Wilde selle järele veel kunsti kohta, see on ai-
nult tema arvamise, tema ilmavaate lähem piiritlus ja erit-
lus. Sellel pole enam eel-õeldu tähendust, ent võib-olla huvi-
tab see meid veel enam:

„Tahan ma kui kirjanik inimest kujutada, siis pean ma
teadma, et inimene oma juurtega teda ümbritseva ühiskonna
mullas kasvab ja kinni seisab. Sellest mullast saab ta —
kõige individuaalse iseärasuse juures — oma vaimlise mahla,
oma „tõulise“, miljöölise laadi. Seepärast ei mõista ega usu
ma neid, kes inimest ilma tema juurteta ja ilma tema mullata
tahavad kujutada, tõendades, et see alles inimene olevatki —
„üldinimlik inimene“, nagu nende lõöksõnaline nimetus on.“

Mis on inimlik, mis üldinimlik? Selle tähtsa küsimuse selgitab Wilde järgmiselt:

„Minule on kõik üldinimlik, mis inimlik on, ja inimlik on kõik, mis inimeste ilmas ette tuleb. Mis aga inimeste ilmas ette tuleb — põlatud ja vihatud politika kaasa arvatud —, see kõik on kunstnikule kujutamisväärne, kui ta sellest kunstnikukäega iseloomulikult tabavat lõiget välja oskab võtta. Labast ja lamedat tendentsi tarvitab ainult ebakunstnik — selle kaitseks ei kuluta ma ainust sõna; niisuguse tendentsi ülevõimu all saab luuletusest juhtkirj, artikkel, inimestest temas marionetid, skeemijoonistused, ja see ei ole enam kunst.“

Sellega mõistab Wilde hukka isegi oma varema tendentsilise toodangu. Ta arenemine on teda viinud üle kerge ja banaalse tendentsi tõsise, sügava ja inimliku kunsti juurde.

Wilde ei armasta realistlikku kunsti mitte ainult sellepärast, et see võimaldab elu mõistmist, vaid ka sellepärast, et see võimaldab elu arvestamist ehk, nagu Wilde ütleb, „effektiivset esteetikalist seltskonna-kriitikat“. Ta rõhutab lähemalt: „Ainult kunst, mis elu allikast aineid hoovab, võib ju elu ning seega ühiskondlikkude vahekordade ja vastolude loovat mängu kriitikalisele tabada, see on, mõista ja mõistmist neile edasi anda, kelle hinged selle tõe järele januavad — neile, kes tulevat uut ja paremat igatsevad. Realistliku luule ainetevald on just tema kriitikalise soone tõttu ilmotsata lai ning täis tusedaid ja võimsaid varandusi.“

Realism ja romantism on ikka teineteisega teravas vastolus. Esimene tungib ellu, teine püüab elust eemalduda. „pealpool pilvi liikuda“. Sellepärast on arusaadav, et Wilde mõistab romantika teravalt hukka. Ta kirjutab küll moeromantikast, ent see ei keela mõistmast selle all kogu romantismi.

„Uuendatud romantika ja kõik, mis voolu tujukestena praegu selle kõrval jookseb — see on seljapööramine reaalsele elule, see on põgenemine tõelikkusest. Mäherdused sügavad ühiselulised põhjused sel nähtusel on. miks kapitalistlike ülemkihtide luuletajad praegu tarvidust tunnevad oma publikumi silma eest olevat elu kinni loorida ja teda kuhugi fantastilisse, luulelikult luisatud „teise ilma“ tõsta, selle asja seletamine viiks mu liiga kaugele. Ma tähendan ainult veel seda, et niisuguse dekadentsi Eestisse istutada püüdmine on minu arust anakronism: meie alles tekkinud, veel kõiksuguste väliste ja sisemiste survete all kiratseva Eesti kodanliku klassi ühishinges ei ole resonantsi sellele elust põgenemise muusikale, tema hinges mõlguvad praegu

veel tunded, mis reaalse eluga ühenduses seisavad. Meie kodanlusele läheks tuliseid rahvuslisi luuletajaid vaja.“

See on öeldud juba 1912. aastal. Meid otse hämmastab Wilde mõtete ühtelangevus praeguse aja vaimuga ning kirjanduslise liikumisega. See, mida tundis ja tajus Wilde enam kui tosin aastaid tagasi, Noor-Eesti valitsuse kõrguspunktil, on saanud nüüd peaaegu kogu meie kirjanikkonna kindeks. Aeg on jälle realistlik ja ühiskondlik, ta nõuab selle kajastust kirjanduseski. Viimases ei põlga ta ära isegi väikest idealismi ja natsionalismi — meie poliitilise ja majanduslise omavalitsuse kujunemise päevil.

Nagu ikka, tuleb esile romantilises kirjanduses idee-vaesus ja ideetühisus ning mänglemiseni ulatuv vormikultus. Seda alla kriipsutatades ütleb Wilde: „Kuid mina ei ole doktrinäär, veel vähem fanaatiline. Ma leian, et tõsised talendid igas kunstivoolus suuri kunstiväärtusi võivad luua, ma loen ise heameelega mõnda vana ja uut romantikut, kes on tõsised kunstnikud, ja ma tean ka, et on isikuid, kes vaimlase laadi, temperamendi, oma „hingelise ehituse“ tõttu romantismi kalduvad ja sinna kuuluvad. Minule on see võõras, aga mõistetav, ja seepärast võin salliv olla.“

Nende mõtete ja vaadete tagapõhjal võime nüüd anda pildi Wilde kirjanduslisest töötamisviisist. Wilde ammutab oma ained ikka tegelikust elust, „tegelased ilmuvad probleemi enese rüpest juurde, tegevustiku loob, kui see ajaloolisena põhijoontes antud pole, vaba fantaasia. Juhtub ka, et üks primitiivne, aga iseloomulik konkreetne sündmus mulle esimese tõuke annab; siis otsin tegelased, iseloomud, oma ümbrusest või oma mälust. Kuid ma ei püüa fotografeerida — see ei huvita mind. Ma annan nende väljatöötamise juures fantaasiale, kombineerivale vaimule selle mänguvoli, mis tal luules minu arvates peab olema. Ma ehitan ja ehin oma tegelaste-kujud nõnda, et nad mulle loomulikud ena tunduvad, ilma et ma tõelikkuse orjaks heidaksin, pedantlikuks registreerijaks saaksin.“

Sama lühidalt ja hästi ütleb Wilde kohta F. Tuglas: „Ta ei uuri elu, vaid näeb ja loob.“ Wilde arvab, et „loodust ei suuda kunst kunagi viimse täpini jäljendada, imiteerida, see pole siis ka tema ülesanne; ulatub täiesti, kui kunstnik oma kujudele niipalju iseloomulikka jooni, niipalju sooja verd suudab anda, et nad lugeja peale elavate isikute kindla impressiooni teevad.“

Ning selle järele enese juurde asudes: „Sel lool ei näi mulle tarvilik olevat, et ma oma romaanide ja novellide üksikute tegelaste juurde seletades seisatama jään, et neid

selle järele klassifitseerida, mäherdune otsekohe konkreetse eeskuju järgi on loodud ja mäherdune mitte. Mul on kõigi jaoks teatud mõttes ja teatud ulatuses „mudelid“ olnud ja sagedasti mitu mudelit ühe jaoks; ühel kujul on oma eeskujult rohkem, teisel vähem laenu, selle eest aga jälle teiselt ja kolmandalt täiendavat lisa. Ma teen nagu Jaapani „mälujoonistajad“ (Gedächtniszeichner), kes objekti tema tõelikkuses ja loomulikkuses ära vaatavad, siis koju lähevad ning ta mälu järele üles joonistavad; paberi peale ilmub nüüd järelekujutatud objekt nõnda, nagu joonistaja k u n s t n i k u v a i m ta endasse on vastu võtnud ja teda mõistnud. Ja see ongi minu arust kunst.“

Nii siis: „Kui mul aine käes, põhjusidee leitud, siis töotan töote „luukere“ kallal peaga nii kaua, kui see mul kujukalt silma ees seisab. Minu „seesmine“, puhtfantaasialine kavatsus saab nii täielik, et ma paberile ainult vähe ülestähendusi teen, ja needki käivad ainult töö üksikosade, lülide kohta — mälule abiks olles. Pikka põhjalikku kontsepti ei kirjuta ma kunagi. Sulega hakkam alles töösse, kui karakterid ja tegevustik mul rahuldava selgusega vaimlises töökojas juba valmis on, milleks mul aga kaunis rohkesti aega kulub.“

Vastupidiselt Wilde varemate kaasaeglaste tähelepanekutele, et Wildel „läks kirjutamine otse lennates“, toonitab ta ise eelöelduga, et looming võtab temalt aega ja vaeva, kaugeltki pole nii kerge, nagu kõrvalt nähakse. See vajab õige suuri eeltöid, ja kui need tehtud, alles siis võib minna töö „lennates“. Plastilise pildi sellest, kuidas töötab Wilde sulega, on jäädvustanud H. Prants oma memuaarides. See on tüübiline tema varasema aja tegevuse kohta, ent võib-olla iseloomustab see teda üldse.

„Ei aidanud muu, kui äratasin Wilde üles ja teatasin asjalugu. Kirjanik avas unised silmad, hõõrus neid ja ütles venitavalt: „Ei — valmis käsikirja mul ei ole, aga ütlege poisile, et tuleb tunni aja pärast, siis saab!“... Sündis midagi üllatavat. Oma kohust tõsiselt võttes tõsisis Wilde asemelt, astus pesukausi juurde, loputas nägu külma veega, heitis pilgu aknast uulitsale, nõjatas vähe aknalauale, pöördus selle järele kirjutuslaua ette, istus toolile ja pani parema käe käima, pahema najale pead toetades. Kogu ta olekust tundus alles roidumus ja väsimus... Määratud tähtajal ilmus trükipoiss, sai pihutäie käsikirju, pühkis nendega minema, kirjanik aga läks uuesti puhkama.“ —

Väsinud, roidunud, nii asus ta sagedasti töö kallale, ent oma kutset pidas ta tõsiseks. Näiliselt edenes töö imesutamisväärselt kergelt ja ladusalt, ent sisemuselt vajas see

ikka pingutust ja eeltööd. Ta töö sai, missugustes oludes see ka sündis, ikka loogiline, „sorav ja ladus“, nagu ütleb H. Prants. Et kannatas selle all aga kompositsioon, sage-dasti ka tegelased, seda kaasaeglasel ei märganudki. Kõige enam võitis nende tähelepanu keel ja jutu sündmustik, ning see võimaldas aina imestamist.

Oleme kuulnud Wilde üldisi ja isiklikke kirjanduslisi kindeid; nüüd oleks huvitav märkida mõndagi sellest, kuidas ta on hinnanud üksikuid kirjanikke ja nähtusi meie kirjandusel. Mul ei ole selleks küllaldaselt materjali, ent mõningad märkused lubavad ometi üht-teist esitada.

Wilde kirjanduslise tegevuse alul valitses meil leige ja elutu järelromantism, mis leidis Wildelt teravat hukkamõistmist. Novellis „Suguvend Johannes“ annab ta selle luulemagususe kohta ideeterava satiiri, mis on meil üks paremaid sellelaadilisist. Oma hiljutises mälestuskirjutuses „Manalameestest“ avaldab ta oma sellekohase arvamise kokkuvõetult: „Püüti Koidulat jäljendada, aga väärati ehtse tundluse asemel tilhti magususse ja imarusse, eriti lüürikas. Paatos oli tehtud, romantika tahetud. Minu maitse käis aga kõvema ja kargema poole, suhkru ja siirupi asemel oleksin tahtnud soola ja pipart, vähemasti aga vahel sekka karastavat huumorit.“

Mitte parem pole otsus, mis ta annab üldse meie uusromantismi — „Noor-Eesti“ kohta. Ka sealt leiab ta kunstlikku ja otsitud tendentsi. „Noor-Eesti liikumine tema praeguses sihis“ — kirjutab ta oma „Katketes“ — on siis (elust põgenemise tõttu; A. R.) kunstlik, ta on salgakese noorte inimeste isiklik passioon — välismailt importeeritud esteetiline sport.“

Et tema sarnased otsused ei lange kõigi romantikute pihta, vaid et ta teeb ka erandeid, seda näitab järgmine väljavõte ühest erakirjast:

„Minule täiesti arusaamatul kombel annavad „noored“... Ernst Petersonile kirjanduses paiga, mida tema poolegi ära ei täida — ei kunstnikuna, ei ühiskondliku uuendajana — „loojana“. Kunstnikkudena seisavad Joh. Liiv, Bornhöhe, iseäranis aga Fr. Tuglas ¹⁾ temast palju kõrgemal, „revolutsionäärina“ jääb tema kui puhastverd burshua igast meie sotsialistlikust sulemehest, nagu iseenesest selge, maha — selle poolest on Karl Rumorgi rohkem teinud, Tuglasest

¹⁾ Wilde nimetab oma kirjas küll Mihkelson, nagu esines siis Tuglas üldse selle nime all. Et aga hiljemini Mihkelsonist kõikjal on Tuglas saanud, sellepärast oleme meiega selle nime muutnud.

rääkimata. Petersoni töödes valitseb ideeline konfusioon, millest ainult veel tema mõttelised eksitused ja stiililapsused üle ulatuvad. Tema „Elsa“ on ideeliselt absurd, stilistiliselt ja mõttekäikliselt otse seeditamata. „Rahvavalgustajas“ teeb tema meie alevite resp. külade laulu-, lõbu- ja lulliseltid faktoriteks, milledest seltskondlik Umwälzung (või midagi sellesarnast muutuslist) välja võiks või peaks kasvama. See arvamine on jätis meie rahvuslisest kepsuloomise ajast.“

„Fr. Tuglase kohta olen ma oma arvamist natuke revideerinud. Tema põeb müstitsismuse-sümbolismuse peataudi, mis talle iseenda rasva sisse lämbuva kodanluse poolhagetest moodikirjanikkudest paraku külge on hakanud. Kui see tema uue tee otsimine on, siis on ta kahekordselt vanadele radadele sattunud. See müstiline sümbolismus pole ju muud midagi kui ülessoendatud romantikaleem, natuke uue aja vürtsi „modern“ ainete näol sisse riputatud. Mul pole sümbolismuse kui kunstivormi vastu mitte midagi; on aineid, mis seda kuju nõuavad, milledele ta sünnis on. Aga kui kirjanik mantlit seks tarvitab, et oma ideeketruust ja mõttekäiku kontrollerima taks teha, seda arvamist lugejale suggereerida püüdes, et see, millest „profaanne“ mõistus aru ei saa, kirjaniku vaimusügavus ja mõttekõrgus on, siis on see publikumi tüssamine. Selge vaim on ka varjatud vormis selge kui kristall. Ainult udune mõte peidab ennast udu taha. Mul on aga Tuglase ande sisse nii suur usk, et ma seda peataudi möödaminevaks pean...“

Eduard Wilde on täielik realist-prosaist. Ta pole kirjutanud vist salmigi lüürikat. Oma kinnetes, olgu need esteetilised või poliitilised, on ta kaljukindel. Kõiki oma vaateid ja mõtteid avaldab ta teatava käremcelsusega, olles sealjuures nõudlik ja arvustav; sellepärast on ka õigustatud tema toodangu äramärkimine kirjandusloos „kriitilise realismi“ nimega. Ometi pole ta kitsarinnaline ja sallimatu. Ta nõuab palju, ent ka lubab palju. Ja selles kõneleb arenenud vaim ja avar mõistus.

Lõpetades ringkäigu Eduard Wilde kirjandusliste kinnete vaatlusel on saabunud ühtlasi Wilde eluloo ja tegevuse ülevaate lõpp. Kuid enne sülest vabanemist tahaksin öelda oma töö kohta, et see ei või rahuldada kaugeltki kõiki nõudeid. See pole mitte kriitiline - esteetiline hinnang ega ka psühhoanalüütiline uurimus, vaid enne kõike

ülevaatlik kirjeldus. Ent sellegi iseloomu ja väärtuse on ära määranud ta jätkukaupa kirjutamine ning suuremate eeltööde puudus. Sellepärast ei saanud kooskõlastada osasid üksteise vahel ega maalida igast ajajärgust täielikku pilti. Hiljemini tuli küll materjali juurde, ning paranesid kirjutamise võimalused, ent ühtlust luua oli siis hilja. Kui avaneb võimalusi töö uuesti trükkimiseks, siis tuleks see kohati ümber töötada, parandada ja täiendada. Ning siis võiks sellelt ka enam nõuda.

(Lõpp.)

Arthur Roose.

Ed. Wilde toetusraha asjus mõni sõna selgitust.

Ed. Wilde tegevust hinnates on hr. A. Roose minevases „Eesti Kirjanduse“ numbris lauset tarvitanud: „Õp. V. Reiman, kes oli sellal E. K. S. esimees, kuulis sellest ja kirjutas erakirjas A. Jürgensteinile (seltsi kirjatoimetajale), ta esitavat protesti auhinna-toimkonna otsuse vastu“ jne.

See ei ole mitte õige. V. Reiman ei kavatsenud mitte protesti avaldada otsuse vastu ei auhinnamõistjate-toimkonnale ei ka E. K. S. eestseisusele. Ta ei olnud seda ilmiski enne teinud ühegi auhinna-mõistmise puhul, ei seganud ennast auhinna-mõistjate töö vahele ega kavatsenud seda ka nüüd teha. Kirjas ei seisnud protestist ega auhinna muutmise nõudmisest sõnagi. V. Reiman rehkendas auhinna-mõistjate otsusega kui sündinud asjaga. Ta kirjutas ainult sellest, et auhinna-mõistmine tema kui E. K. S. esimehe piinlikku seisukorda pannud, millest ta ainult sellega pääseb, kui ta seltsi esimehe ameti maha paneb. Sest seltsi häälekandjas „Eesti Kirjanduses“ oli Wilde „Jutustuste“ kohta varemini arvustus ilmunud, kus jutu „Kuival“ kohta etteheide tehtud ebakõlbluse suhtes. E. K. S. esimees olla viimasel otsal vastutajaks niihästi „Eesti Kirjanduse“ sisu kui ka auhindade kinnitamisel. Kui nüüd tema oma nimega peab katma etteheidet ja sealsamas etteheide alusele raamatute auhinna kinnitama, siis ei saavat ta sellega oma südametunnistuse ees valmis.

See otsus oli temal kindel ja ta palus mind Tartus E. K. S. liikmetega läbi rääkida ja nõu pidada, keda uueks seltsi esimeheks esitada.

See oli V. Reimani kirja sisu, mida muidugi sõnasõnalt ei mäleta, kuid mõtte järele väga hästi.

Minu juures löi see kiri tõesti „sisse kui välk“ ja ma vaevasin oma pead asjata, kust väärilist asemikku leida V. Reimanile, kes E. K. S. juhtimise peale nii palju tööd ja aega kulutaks, kui seda Reiman tegi. Üks auhinna-mõistja, K. A. Hindrey, oli „Postimehe“ toimetuses, kus ma temaga iga päev kokku puutusin. Kõnelesin temale Reimani kirjast ja kahetsesin seda juhtumust, mille läbi nüüd esimehe kaotame. Hr. H. luges kirja ja lausus: selle asja võime nii korraldada, et tagasiastumist Reimanil tarvis ei ole. Meie motiveerime komisjonis otsuse kuidagi teistmoodi. Võttis minult kirja ja asja arutati komisjonis uuesti, kust „toetusraha“ kirjanduslike tegevuse eest välja tuli. (Kui ma õieti mäletan, siis andsin mina hr. H.-le nõu otsus vahest nii vormuleerida, et auhind antakse ikkagi „Jutustuste“ eest, välja arvatud jutt „Kuival“.) Kahjuks ajas selleaastane auhinna-mõistjate-toimikond asja veidi koduselt, ta ei esitanud peale lühikese otsuse ühtki protokollil toimikonna koosolekute kohta, kust ligemalt lugeda võiks sellekohastest läbirääkimistest toimikonnas. Ka V. Reimani kiri, mis ma hr. H.-le andsin, on tema käest kaduma läinud, nii et tema sisu minu mälestuste järele uskuma peab.

A. Roose arvab, et Wilde tüli tekkimiseks „peapõhjusti tuleb otsida imelikkudest keerdkäikudest“. Ja ta otsib neid keerdkäike „auhindajate eelarvamistest“. Üks arvanud, et Wilde tööd („Tabamata ime“ ja „Jutustused“) olevat „kirjandusliku väärtuseta“, „teisel olnud Wilde vastu isiklik viha“.

Sellest kuulen ma esimest korda ja arvan kindlasti, et siin tegemist on klatšiga. Kõik kolm auhindajat (dr. J. Luiga, Aino Kallas ja K. A. Hindrey) on kirjanduse alal sedavõrt asjatundjad, et niisugust jamamist nendelt uskuda ei või ja „isiklikku viha“ Wilde vastu oleks nende juurest asjata otsida. Olekski kellelgi neist Wilde vastu isiklikult midagi olnud, siis ei oleks keegi neist seda Wilde tööde peale üle kannud. Nii kaugele pidi ometi E. K. S. eestseisus inimesi tundma ja hindama, kelle hooleks ta auhinna-mõistmise usaldas. Ja ta tundiski neid.

Ometi on A. Roosel niipalju õigust, et siin siiski omamoodi keerdkäike oli, mis vististi asja teravamaks ajasid, kui ta loomulikult oleks läinud.

Tartus oli nimelt üks Wilde tuttav, kes „Postimehe“ toimetuses viibides auhinna-mõistjate-komisjoni esimesest otsusest kuulis, et „Jutustuste“ eest auhind määratud, ja ta tõttas sellest kohe Wildele Kopenhaageni kirjalikult teatama. Kui nüüd Wilde pärast teada sai, et auhind seltsi

esimehe vaheleastumise või kirja pärast toetusrahaks ümber otsustatud, siis pidi ta meel V. Reimani peale arusaadavalt pahaseks minema. Kuid nagu minu seletustest selgub, ei protesteerinud Reiman ega nõudnud auhinna-mõistmise muutmist, vaid see kujunes ilma tema nõudmiseta, nagu ma seletasin. Muidugi oli V. Reimani kiri otsuse muutmise algatajaks, aga mitte Reimani soovil.

Seda seletust pean ma tähtsaks, et kadunud V. Reimanist keegi omale vale pilti ette ei kujutaks. Tema oli otsekohene aumees igast küljest. Võib-olla olid tal ilukirjanduse hindamisel ehk veidi kaugeleminevad nõudmised kõlbluse suhtes, kuid ta jäi alati iseenese arusaamisele ja südametunnistusele truuks ja seda tuleb inimese iseloomule aina plussiks arvata.

A. Jürgenstein.

Vastuseks hr. A. Jürgensteinile.

Mind rõõmustaks, kui keegi heidaks Eduard Wilde kuulsale tüliküsimusele enam valgustust, kui mina olen suutnud seda oma Wilde-ülevaates teha. Hr. A. Jürgenstein on võtnudki nüüd sulle kätte, et anda „mõni sõna selgitust Ed. Wilde toetusraha asjus“. Kuigi ta suurelt osalt kinnitab minu väiteid, avaldab ta ometi mõne vastuoksuse, mis ei luba vaikida.

Olles võõras loo-aegsetele oludele, ei võinud ma asjaolusid küllalt lähedalt tunda, vaid tuli toetuda Wilde tüliküsimuse valgustuse puhul neile mõningaile pabereile ja dokumentidele, mis on säilitanud asjaomased. Muu seas avaldasin oma arvamisi A. Jürgensteini kirjade põhjal, mis ta läkitanud erakirjuna V. Reimanile. Kuid nüüd leian oma imestuseks A. Jürgensteinilt peaaegu teisi asju, kui tosin aastaid tagasi, mispärast pean oma seisukoha kaitseks paar sõna kulutama.

See, mis öeldud V. Reimani kaitseks ja ta mälestuse pühakspidamiseks, võib õige olla. V. R. ei tahtnud mõju avaldada auhindajate peale, kuid asetas säärase tingimuse, mis avaldas vastuvaidlemata mõju; seda toonitab hr. Jürgensteingi. Millistel motiividel see sündis, pole Wilde puhul väga tähtiski, vaid tähtis on tagajärg. Et asjad nii korraldati, et V. R-l „tagasiastumist tarvis ei oleks“, et Wilde auhinna asemel sai toetusraha, see on fakt.

Mis nüüd puutub hr. Jürgensteini poolt nimetatud klatsisse, siis palun küll mind sellesse mitte segada! Ma pole avaldanud midagi kuulujuttude põhjal, vaid trüki- ja

kirjasõna järele. Et K. A. Hindrey leidis olevat Wilde tööd kirjandusliselt väärtuseta, seda tõendab muu seas „Meie Aastasada“. E. K. S. asemikkude-kogu koosolekut 19. aug. 1913 refereerides kirjutab ta: „Hindrey seletab, et „Tabamata ime“ kirjandusliselt väärtuseta on ja auhinna vääriliseks ei arvatud olevat, samuti ka „Jutustused“.“ Ja veidi edasi: „Hindrey vastab, et Wilde tööd on kirjandusliselt väärtuseta, et nendele auhinda mõista, sellepärast nimetati toetusrahaks.“

Et dr. J. Luigal oli „isiklik viha“ Ed. Wildega, seda lubas mulle öelda järgmine koht Jürgensteini enese kirjast: „Ma võin Teile omavahel ütelda, mis aga omavahele jäägu, et meie auhinnamõistjad praeguses olus nõrgad on. Luiga on Wildega isiklikult kokku põrganud ja mul näib, et ta oma dshentimenlikkust nüüd temale auhindamises näidata tahab.“ See lükkab minu arvates täielikult ümber A. Jürgensteini praeguse arvamise: „Seda kuulen ma esimest korda“, „kirjanduse alal sedavõrt asjatundjad“ jne. Et auhindajad „oma parema äratundmise vastu toimetasid“, seda tsiteerisin juba oma ülevaates.

Et Aino Kallas V. Reimani tegevuses leidis mõju-avaldumist, sellest on ta ise kõnelnud mitmele korrale. Ja A. J. kirjutab ise: „Proua Kallas on meile terve seisukorra ülenägemises vast ikka veel veidi väljamaalane.“

Hr. Jürgensteini vastuseletustest võib peaaegu välja lugeda, et ei olnud süüdi V. Reiman, ei auhindajad ega ka Ed. Wilde. Kuid kes oli siis Wilde-tüli põhjustaja? Ega viimati A. Jürgenstein ise, kes andis V. Reimani „kurikuulsa“ kirja (kust mõjuavaldus tuli avalikuks), Hindreyle lugeda ja see selle hiljem hävitas (või ära kaotas), et jälgi matta? Minu meelest jäävad selleks ikka auhindajad ja seltsi asjaajajad, kes toimetasid nii hooletult Wilde auhindamist. Kirjanduslikul hindamisel on olnud meil ikka oma politika, parema äratundmise ja seesmise veendumuse järele talitada on vaevalt püütud!

A. Roose.

Mõned jooned tšeremisside, votjakiet, sürjanite ja mordvalaste käekäigust peale 1917. aastat.

Meie Ida-Venemaal elutsevate sugurahvaste vanem ajalugu on mitmeti palju valgem kui meie oma. Kui meie juba võõra ikke all ägasime ning katsetki enam ei jaksanud teha endist vabadust kätte saada, olid tšeremissid, votjakid, sürjanid ja mordvalased veel vabad või kandsid ainult nime poolest võõrast valitsust. Ja veel 17. aastasajal leiame nende juurest teatud iseseisvuse tunnismärkisid. Ka orjust pole nad osalt ülepea mitte, igatahes mitte keegi sel määral tunda saanud kui meie. Nende uuem ajalugu on aga sellevastu hoopis tumedam. Oma arvu poolest kõige suurem nimetatud sugurahvastest, mordvalased, näikse paratamatult hävimisele pühendatud olevat: nad elavad väikeste saarekestena venelaste hulgas, mis rahvuse alahoidmiseks loomulikult soodus pole. 1905. aasta revolutsioon ei suutnud nende hulgas mingit nimetamisväärilist liikumist elule kutsuda. Teised sellevastu näitavad rõõmutaval viisil jälle elumärkisid, igatahes niipalju, et neil Nõukogude Venes on oma autonoomne maa-ala olemas.

Järgnevate ridade siht on lühidalt jutustada, kuidas need rahvad peale 1917. aastat on elanud. Selle juures on muidugi tarvilik veidi varemutki aega puudutada. Minu kirjutus ei taha kuidagi täielik olla, selleks on tarvitata materjal liiga puudulik ja ühekülgne olnud.¹⁾

* * *

*

Tšeremissid. Kutsuvad ise endid nimega mari. Viimane nimetus näikse ka Vene uuemas kirjanduses kodunevat. Ametlikult tarvitatakse Venemaal praegu ainult seda nimetust. Marid — seda nimetust tahan siin alamal tarvitada — elavad pea-asjalikult järgmistes endistes Vene

1) Praegune kirjutus on suuremalt osalt õieti sama, mis mineval aastal „Päevalehes“ nr. 154 ja 156 ilmunud. Oli küll kavatsus seda märksa täiendada ja siis selle uuesti trükkis avaldada. Et see aga oleks veel palju aega nõudnud ja vahepeal ka korda pole läinud palju lisateateid saada, ega ka ette pole näha, millal neid saab, siis avaldan selle kirjutuse, „Eesti Kirjanduse“ toimetuse soovile vastu tulles, endisel kujul, selles siiski niipalju parandusi ja täiendusi tehes, kui palju aeg ja materjal lubavad. Juurdellisatud kaart on joonistatud Nõukogude Venemaa 1924. aasta kaardi järele.

kubermangudes: Vjatka (Uržumi, Jaranski, Malmõži, Jelabuga ja Sarapuli maakonnas, Kaasani (Tsarevokokšaiski, nüüd Krasnokokšaiski, Kozjmodemjanski, Tšeboksarõ ja Kaasani maak.), Ufa (Birski, Belebei, Ufa ja Menzelinski maak.), Permi (Krasnoufimski maak.). 1897. a. rahvalugemise järele oli maride üldarv Venemaal kokku 375 439. Sellest arvust elas ülealnimetatud maakohtades 363 930 hinge, nimelt Vjatka kubermangus 144 918, Kaasani k. 122 717, Ufa k. 80 608 ja Permi k. 15 687 hinge. Enamuse sünnitasid marid, kui maakondasid tervena võtta, ainult Tsarevokokšaiski maakonnas (Kaasani k.), ja nimelt oli neid seal 54,69% elanikkude üldarvust. 1897. a. rahvalugemise andmeid 1835 a. omadega võrreldes on maride arv 62 aasta jooksul 95,1% võrra kasvanud. 1897. a. oli kirjaoskajate arv maride (10-aastast vanemate) hulgas meestest 16,9%, naistest 1,3%. Usutunnistuste järele oli ristiusulisi 72,27%, paganaid 27,63% ja muhameedlasi 0,1%.

Vanemast ajast teame, et marid olid väga sõjakad. Venelastel oli tegemist nende allaheitmise ja hiljemini sagedate mässude mahasurumisega. Pärastpoole võisid need tõulised omadused nähtavale tulla ainult jahipidamisel, mis niisamuti julgust ja vastupidavust nõuab. Oma loomu poolest on marid muidu võrdlemisi elavad ja töökad. N. n. „mäemarid“, Volga paremal kaldal, on feistest pikema kasvuga ja ka üldse ilusamad. Loomulikult on see seletatav maapinna viljakusega, mis Volga paremal (mäe-) kaldal suurem on kui pahemal (aasa-) kaldal. Pea-ülespidamisallikaks on põlluharimine. Majandusliselt oli maride seisukord enne 1917. aastat keskmine, paiguti isegi võrdlemisi hea. Hariduse järele oli tung neil suur, kuid Vene valitsus ei teinud midagi selle tungi rahuldamiseks. Kirjaoskus 1897. a. tähendas muidugi ühtlasi vene keele oskust.

Rahvaluulet arvesse võtmata, ei ole maridel kirjandust selle sõna otsekoheses mõttes kuni viimase ajani olnud. Mis oli, see oli tõlgitud vene keelest ning suuremalt osalt vaimuliku sisuga. Esimene marikeelne raamat on loomulikult samast valdkonnast pärit, nimelt Uus Testament (1821—27). Hiljemini tuli lisa samas sihis, kuid ka juba aabitsaid ja õpperaamatuid vene keele omandamiseks, edasi juhatusi nakkusehaiguste vastu võitlemiseks.

1905. a. sündmused Venemaal leidsid ka näiliselt hävimisele määratud maride hulgas elavat vastukõla. Ilmuvad poliitilise sisuga lendlehed. Kaasani hakati välja andma raamatuid mitmesuguse sisuga: kooliraamatuid, rahvaluulet, kalendreid jne. 1917. a. revolutsiooniga sai aga liikumine

maride hulgas palju enam hoogu. Muidugi suudetakse korda saata kaugelt vähem, kui soovitakse ja kavatakse: kui ka majanduslikult ei oleks takistusi, püüdmised leiaksid sooja ja üldist poolehoidu, tuleb juba puht-tehnilisi raskusi arvestada: ei suuda ju maride võrdlemisi hõre haritlaste hulk — 1917. a. umbes 15 üliõpilast, mõningad rahvakooliõpetajad ja preestrid — palju korda saata; puudub kirja-keel, mis kogu keele alal mõistetav; puuduvad lõpuks trükikojad, kus oleksid tarvilikud tähed; sest et mari keel läheb häälikuliselt vene keelest lahku, on trükis tarvilik

Maride ohvripidu.

uus tähti juurde muretseda. Revolutsiooni lahtipuhkemisel 1917. a. oli seisukord niisugune, et õppeabinõude puudusel ei oleks võimalik olnud ka omakeelseid algkoolisid käima panna (aastatel 1914., 1915. ja 1916. a. esimesel poolel ilmunud mitmesuguste väljaannete arv oli kokku kõigest 34). Sama tuleb tähendada meie teistegi sugurahvaste kohta.

Kuid vaimustus on suur ja tööd tehakse suure hooga. Varssi peale revolutsiooni astub Birskis kokku maride ülevenemaaline kongress. Kevadel peetakse Kaasanis suur Volga väikeste rahvaste kongress, kus pikalt ja laialt ühiseid küsimusi arutatakse. Muidugi on siin ka marid esindatud. Nendele kongressidele järgnevad teised, kus terve rahvas esindatud või mis jällegi kohalikku ilmet kannavad. Hakkab ilmuma ajaleht — esimene mari keeles

ja ühtlasi ka esimene peale revolutsiooni meie sugurahvaste juures Ida-Venemaal üldse — „Üzärä“ („Koit“); 1919. a. lõpul ilmus juba viis lehte. Hiljemini hakkavad ilmuma ka ajakirjad; „U Ilõš“ („Uus Elu“), mitmesuguse sisuga piltidega üks kord kuus ilmuv ajakiri 2¹/₂—3¹/₂ trükipoogna suuruses (8°), ilmub tänavu neljandat aastat. Samal ajal soetatakse hoogsasti ka kirjandust: õpperaamatuid, rahvalik-teaduslikku kirjandust; muidugi ilmub rohkel arvul ka poliitilise sisuga lendlehti. Ühe teate järele jaanuarist 1921 oli peale revolutsiooni ilmunud mari keeles 82 mitmesuguse sisuga brošüüri ja raamatut. Ka koolide eest kantakse hoolt. Haridus peab edaspidi rahvakeeles kättesaadav olema, vähemalt alg- ja keskkoolides, nagu ülemalnimetatud Volga väikeste rahvaste kongressil ühiselt otsustatud. Kuid rahvuslikus koolis on tarvis ka rahvuslikke kooliõpetajaid, nagu omakeelsed õpperaamatudki oma kooli eelduseks on. Kooliõpetajate ettevalmistamiseks korraldatakse mitmesuguseid kursusi, soetatakse õpperaamatuid, neid vene keelest tõlkides. Ka kirjaoskamatus kaotamisega vanema põlve hulgas tuleb tegemist teha, et raamat laialdast tarvitamist leiaks. Nii otse keeb ülesehitav töö ja ei näi takistusi tundvat.

Palju segas seda ülesehitavat tööd aga kodanline sõda Venemaal, millest marid ka otsekohe puudutamata ei jäänud. Edasi veel suuremal määral nälg (vaata alamal).

Kuni 1919. a. kannab poliitiline liikumine maride hulgas rahvuslist iseloomu, sealt peale elatakse kommunismi tähe all. Juulis 1920. a. on ülevenemaaline mari kommunistliku partei kongress, kus otsustatakse sammusid astuda Marimaa eraldamiseks autonoomseks üksuseks, nõudmine, mis juba 1917. aastal ülemalnimetatud Volga väikeste rahvaste kongressil päevakorral oli. Vene keskvalitsus tuleb vastu ja dekreediga 4. nov. 1920 luuakse autonoomne Marimaa; dekreediga 25. nov. samal aastal määratakse selle piirid kindlaks pealinnaga Krasnokokšaisk. Jaanuaris 1921 astub korraldav komitee tegevusse. Loomulikult peab osa marisid loodud autonoomsest maast välja jääma, nimelt need, kes peahulgast kaugel elavad ehk jällegi seal, kus nad enamust ei sünnita.

Nõukogude valitsuse poolt loodud autonoomne Marimaa koosneb tervelt Krasnokokšaiski ja Kozjmodemjanski maakonnast Kaasani kub., osalt Jaranski ja Uržumi maakonnast Vjatka kub., Nizni-Novgorodi kub. Vasiljsurski maakonna ühest vallast, kuna Tšeboksarõ maakonnas Kaasani kub. piir vastu autonoomset Tšuvašimaad esialgselt

otsustamata jääb. Nii dekreeidi järele 25-dast nov. 1920. „Ježegodnik Komminterna“ 1923 järele oli Marimaa pindala 13 581 ruutversta ning selle elanikkude üldarv (1920. aasta andmed) 300 069 hinge, nendest marisid 67%, venelasi ja muid 33%; sama allika järele oli maride üldarv Venemaal 409 164 hinge. Maa oli jagatud kolme kantonisse. Hiljemini on Marimaa veidi laienenud, nagu seda ka Vene kaartisid võrreldes näeb. Mari ajakirjas „U Ilõš“ (1924, nr. 9) on andmeid selle kohta: pindala 18 174 ruutversta, elanikkude üldarv 450 708, nendest marisid 235 035, venelasi 194 483, tatarlasi 18 422, tšuvašisid 460, votjakeid 1 201, muid 107. Maa jaguneb nüüd üheksasse kantonisse.

Meelde tuleb, et maride juurdekasv varemini võrdlemisi suur on olnud, tohiks arvata, et ülemaaltoodud maride arv, sõdade ja nälja peale vaatamata, on ennem vähem kui suurem. Peale Maailma-sõja on ohvreid nõudnud ka kodu-sõjad Venes. Marimaad laastas nimelt Koltšak'i sõda. Maailma- ja Koltšak'i sõja tagajärjel on rahva-arv Marimaal kahanenud 24 631 hinge võrra (7,5%) („Žiznj Natsionalnostei“ 1921, nr. 30).

Enam kui sõjad on nälg maride jõudu hävitanud. 1920. aastal hävitas hall poole külvist. Kevadel ja sügisel 1921 vähenes külvipind poole võrra. Suur põud 1921 hävitas tali- ning varasema töuvilja ja maa sattus selle tagajärjel katastroofilisse seisukorda. Valitseb nälg. Näljaga kaasas käivad haigused. Surevus suureneb kohutavalt, iseäranis Krasnokokšaiski ja Sernuri kantonis. Sureb 50–60 hinge päevas valla kohta. Päljud majad jäävad tühjaks. Üldse saab nälja läbi (kuni 1. aug. 1922) hukka 2,4% elanikkude üldarvust. Ei ole huvitusega tuua andmeid ka koduloomade vähenemise kohta näljaga ühenduses. Marimaal oli 1. mail 1921 58 060 hobust, 1. sept. 1921 52 867; 1. jaan. 1922 on järel ainult 34 500; lehma vastavalt 78 596, 72 251 ja 39 900, lambaid 152 138, 149 606 ja 45 800. 1-st sept. 1921 kuni 1-se jaan. 1922 vähenes hobuste arv siis 34%, lehmade arv 64% ja lammaste arv 70% võrra. Üldist viletsust suurendasid veel suured metsapõlemised, mis iseäranis 1921. aastal hiiglakuju omandasid. 1921. a. septembrini põles maha kuni 240 000 tiinu metsa, kusjuures ka mitu küla tuleroaks sai ja elanikud muutusid neis kerjusteks.

Et lugejale enam-vähem selget ettekujutust anda nälja ajal valitsenud olukorrast, toon siin väljavõtte ühest kirjutusest aprillist 1922: „404 976 hingest (mari andmete järele) oli veebruaris näljahädalisi 235 432 hinge. See arv langeb

peaasjalikult Sernuri ja Krasnokokšaiski kantoni peale. Olgugi et siin inimeste söömist ei ole tähele pandud, on seisukord siiski kahtlemata väga tõsine. Talupojad toidavad endid suuremalt osalt ainult maltsast (Atriplex), mida tarvitatakse toiduks puhtalt; harva segatakse puuda sekka kuni 5 naela mingisugust jahu. Ära on söödud kõik tammetõrude tagavarad ja toiduainete üldine puudus sunnib talupoegi metsa minema lume alt tammetõrusid korjama. Sagedasti tarvitatakse toiduks ka puruks jahvatatud tatraõlgi ja vaarmarja-varsi. Viimaseid kuivatatakse ja jahvatatakse peeneks. Iseloomuliku nähtusena tuleb nimetada savi tarvitamist toiduks, mis saadakse Kumõzjali vallast Krasnokokšaiski kantonis. See savi ei sisalda liiva ja selles leidub mingisugust mineraalrasva-ollust. Selle „leiva“ järele tulevad terved voorid mitte ainult naabruse- ja lähedastest, vaid ka kaugemalt teistest kantonitest. Turul on „leibsavi“ küllaldasel määral saadaval, 400 tuhat rubla puud (sel ajal 50 kop. kullas üle 150 000 rubla, J. M.). Selle savi puhtalt tarvitamisel algab kõhuvalu ning järgneb surm; sellepärast segatakse leiva tegemisel sinna sekka jahusegu, kartuleid või mingisugust surrogaati. Küladesse, kus sügisel oli 50—60 hobust, on järele jäänud 15—20. Nälg lõppenud koduloomad ja -linnud süüakse kohe ära. Loomi toidetakse tihti jalakakoortega, mille tagajärjel need ruttu rasva lähevad.

Alatoitluse tagajärjel lagunevad kõiksugused nakkushaigused laiali. Esimesest jaanuarist neljanda märtsini on tüüfusse (kõhutüüfus jne.) haigeks jäänud 1881 hinge. Nendest on 208 hinge heitnud. Ebatäpsate teadete tagajärjel on need arvud tunduvalt vähemad, kui tegelikult on olnud haigeksjäämisi ja surmajuhtumusi.

Talupoegade täielikul kerjuseks muutumisel on turud vaesed, müügile tuuakse pea-asjalikult leiva surrogaatisid: maltsa, savi, tammetõru-, õle- ja niinejahu ja harva kartuleid.

Hinnad kõiguvad järgmiselt: malts 1 000 000—1 200 000 rbl. puud, tammetõru-jahu 1 600 000—1 800 000 rbl. puud, savi 400 000 rubla, kartulid 1 000 000—1 200 000 rubla, rukkijahu 3 000 000—3 500 000 rubla („Žiznj. Natsionaljnostei“ 1922, nr. 6—7).

Votjakid. Kutsuvad ise-endid nimega udmurt. Tsaarivalitsus rõhus neid niisama valjult kui marisid ja hoolitses mõlemate eest ühteviisi, s. o. ei sugugi. Votjaki rahvuslise luuletaja Gerd'i sõnu tarvitades tuletas tsaarivalitsus

neid ainult siis meelde, kui oli tarvis maksusid määrata ning nekruteid saada sõjaväkke.

Votjakid elavad pea-asjalikult järgmistes endistes Vene kubermangudes: Vjatk a (Slobodskoi, Glazovi, Sarapuli, Jelabuga, Malmõži ja Urzumi maakonnas), Ufa (Birski, Ufa, Belebejevi maak.), Kaasani (Mamadõši ja Kaasani maak.), Permi (pea-asjalikult Osa ja Krasnoufinski maak.) ja Samara kuberm. (Buguljma maak.). Votjakite üldarv 1897. a. rahvalugemise järele Venemaal oli 420 976 hinge; sellest arvust oli Vjatka kub. elamas 377 893 h., Ufa kub. 22 501, Kaasani 9 679, Permi 6 505 ja Samara kub. 2 118. Kui maakondasid tervena võtta, ei sünnitanud nad kuskil enamust; kõige enam leidus neid Glazovi maakonnas, nimelt 41,65% elanikkude üldarvust. Jällegi tuleb meeles pidada, et rahvuslised rajad ei lange kokku maakondade ja kubermangude piiridega. 62 aasta jooksul (1835—1897) on votjakite arv Vene andmete põhjal Vjatka kubermangus 103,4% võrra kasvanud (selle kubermangu elanikkude üldarv kasvas samal ajal 105,6% võrra), Kaasani kubermangus vastavalt 75,9% (81,76%). Kirjaoskus votjakite hulgas oli veel alamal kui maride juures, nimelt oli (10-st aastast vanemate hulgas) kirjamõistjaid mehi 13,2%, naise 0,6%. Usutunnistuste järele oli neist (vähemalt nime poolest) suurem osa — 91,8% — ristiisku, paganaid 7,5%, muhameedlasi 0,15%.

Votjakid on loomu poolest tagasihoidlikud, kaaluvad ning ettevaatlikud. Perekonnas, mis vahest õige suurgi võib olla, sest et lähemad sugulased koos elavad, tüli ei juhtu ning perekonna pead kuulatakse vastuvaidlemata. Kõik, kes votjakitega on kokku puutunud, kiidavad üksmeelselt nende usinust, töökust ning kokkuhoidlikkust. Hariduse järele on nende seas suur tung. Majandusliselt elasid votjakid enne 1917. a. võrdlemisi hästi, sest maa, kus nad asumas, on harimiseks kõlblik ning nad ise, nagu tähendatud, töökad ja kokkuhoidlikud. Kui Ida-Venemaal näit. 1891—92 suur näljahäda oli, olid votjakid seal elutsevatest rahvastest ainuke, kel tagavaraks vilja oli ja enamgi kui tarvis. Jõukus on enam-vähem üldine, üsna vaeseid on vähe. Pea-ülespidamisallikaks on põlluharimine (1897. a. andmete järele 98,4%—dil).

Mis mari kirjanduse kohta ülemal tähendatud, maksab ka votjakite kirjanduse kohta. Votjakitel aga näib veel suuremate raskustega tegemist olnud olevat kui maridel: ka votjaki võimalik kirjandus ei näi Vene võimudele iseäranis meeldinud olevat. Tehakse iga moodi takistusi. Ja kui viimaks siiski kõik load käes, keelab tsensor ilmunud raamatu

laialilaotamise ometi ära. Nii juhtus 1847 Kaasanis trükitud evangeeliumide tõlgetega!

Votjakite ärkamine seisab ühenduses 1904.—5. a. sündmustega. 1904 ilmuvad esimesed ilmliku sisuga raamatud. Nende laialilaotamine aga keelatakse ära ja nende kokkuseadjad satuvad politsei valve alla. Kuid liikumine süveneb. Nõudmine hariduse järele kasvab; votjakeid õpib juba kesk- ja ülikoolides. 1905. a. ilmub esimene votjaki luuletaja, M. Možgin, kes avaldab „revolutsioonilises kalendris“ oma poemi „Põgeneja“, mis sooja vastuvõtmist leiab. Vene võimude poolt korjatakse aga kalender ära ja poeet kaob jäljetult. Rahvas on käärimas. Surmatakse kümned sandarmid. Karistussalkadele astutakse südilt vastu. Kuid muidugi on sellel kõigel kurb lõpp. Järgnevad surveaastad. Aga tuli ei kustu, vaid hõõgub tuha all edasi. Salaja peetakse koosolekuid. Oodatakse paremaid aegu. Vahepeal aga valmivad haritud jõud.

1913. a. hakkab Glazovis ilmuma juba oma ajaleht „Udmurt“ („Votjak“). Selle ümber koondub rahva parem osa. Maailma-sõja alguses 1914 hakkab ilmuma teine, valitsuse kulul ülevalpeetav leht „Voinaisj Ivor“ („Sõja Teated“) preestrite ja misjonäride toimetusel. See pidi olema nähtavasti vastukaaluks esimesele. 1915. a. jääb esiti „Udmurt“ ja selle järele ka „Voinaisj Ivor“ seisma.

1904. a. ilmunud ilmliku sisuga raamatud ei jäänud kõigi takistuste kiuste muidugi ka mitte viimasteks. Ilmus õppe- ja rahvalik-teaduslikku kirjandust. 1914., 1915. ja 1916. a. esimesel poolel anti votjaki keeles välja mitmesuguse sisuga kokku 16 raamatut, seega siis üle poole vähem kui maridel sama aja jooksul (vrd. ülemaal).

Uue tõuke rahvuslises liikumises annab 1917. a. revolutsioon. Tekib terve rida ühinguid ja seltse; ajavaimule vastavalt korduvad sagedad koosolekud ja kongressid. Hakkab ilmuma „Vilj Sjinj“ („Uus Silm“), esiti sotsiaalrevolutsionäärses, hiljemini sotsiaaldemokraatlikus vaimus. Glazovis ärkab uuesti elusse „Udmurt“, kandes nüüd juba täitsa poliitilist (rahvuslikku), enamlaste väljendusviisi järele šovinistlikku iseloomu. Ühtlasi ilmub sotsiaalset kirjandust. Üldse kannab kogu liikumine rahvuslikku iseloomu.

Kuid selle „buržuaaslik-demokraatliku“ liikumise kõrval on märgata juba uut, kommunistlikku voolu, iseäranis oktoobrirevolutsiooni eel. Oktoobrirevolutsiooniga hakkab kommunism hoogsalt laiali lagunema ning saab hiljemini valitsevaks. Ajaleht „Vilj Sjinj“ saab kommunistide häälekandjaks ja järgmisel aastal (1918) hakkab Jelabugas ilmuma

kommunistliku sihiga „Gudõri“ („Äike“). 1919. a. hakkab ilmuma kolm uut lehte. Ühes kirjutuses 1923. a. algusel loendatakse viis ajalehte. Nende hulgas on nimetatud „Gudõri“, kuid mitte enam „Vilj Sjinj“. Samal ajal ilmusid ka mõned ajakirjad: mitmesuguse sisuga „Praktilised näpunäited“, „Muz'em Užasj“ („Põllumees“), pedagoogiline ja laste ajakiri „Muš“ („Mesilane“) jne.

1917. a. peale on ilmunud votjaki keeles terve rida lendlehti, üleskutseid ja mitmesuguse sisuga raamatuid. Jaanuaris 1921 oleks votjakikeelsete väljaannete (arvatavasti brošüüride ja raamatute) arv 45, samal ajal maridel aga 82. Juunis 1922 arvatakse revolutsiooni algusest peale ilmunud raamatute ja brošüüride arvu 150-ni tõusnud olevat, peale selle lendlehed, üleskutsed jne. Muude hulgas oli trükitis ilmunud kuni 10 näidendit ning mõned luuletuste- ja novellidekogud. Sellest ajast peale on votjaki väljaannete arv järjest kasvanud.

See pilt, mis eespool väheste ridadega on votjaki rahvuslise elu avaldustest antud, lubab muidugi oletada, et 1897. aastast peale votjakite seas haridus tunduvalt on edasi läinud, et kirjaoskajate % on nüüd palju suurem. See oletus on kahtlemata õige. Ja agarasti ning suure andumusega on tööd selgi alal tehtud. Votjakite püüe on olnud emakeelset kooli luua, kuid alles 25. sept. 1919, teisel votjaki kongressil, võidakse teatada, et seda ainult alamates koolides on võidud teostada.

Sellest ajast saadik on muidugi edasi jõutud, kuid kui kaugel, selle üle pole mul selget ülevaadet. Aga ka omakeelne rahvakool on suur asi. Ja seegi on palju tööd nõudnud. Ei olnud ju varemalt ei omakeelseid õpperaamatuid ega ka kohase ettevalmistusega kooliõpetajaid.

See kultuuritöö kõik eeldab ka kaunikest hulka „kirjamehi“. Raamatud on suuremalt osalt muidugi tõlked, kuid ei puudu ka algupärane toodang. Eeskätt tuleb nimetada luulet. Esimene votjaki luuletaja on ülemaalmnimetatud Možgin. Kõige suuremaks votjaki luuletajaks peetakse K. Gerd'i. Tema laulud on rahva hulgas sooja vastuvõtmist leidnud, on rahvalauludeks saanud; kuid mitte üksi oma rahvale ei ole ta tuttav, vaid ta on sürjani, baškiiri, vene j. t. keeltesse tõlgitud. Olgu alamal näiteks üks tema luuletustest sõnasõnalisest tõlkes:

Ümber-ringi metsad, tumesinised salad.
Sood ja ojad, lõpmata rabad,
Jällegi metsad, aga nende taga põllud,
Aasad, nendel üksteisega häälitsevad kured.

Kuskil kurblikult heliseb kelluke.
Tuul rukkis kahistab üksluiselt,
Taevas värisevad tähed, põldudel pole hinge —
Votjakid nagu ussikesed on vaiki jäänud mudas...

Oh, siin ei rõõmusta miski südant,
Ei miski rõõmusta ka silma!
Ainult kuuled, kuis ägavad külad,
Isegi põlised laaned õhkavad.

Gerd on ka õpperaamatute (lugemisraamatute) kokkuseadjana tegev olnud, samuti on ta tõlkinud rahvalik-teaduslikku kirjandust votjaki keelde.

Peale nende raskuste, mis votjakid vaimupõllul on pidanud võitma, on neil võidelda olnud veel teiste raskustega. Vene kodusõjad on votjakite maad kaks korda puudutanud: esimesel korral sõdisid siin tšehho-slovaki väed, teine kord Koltšak. Iseäranis jättis Koltšaki aeg sügavaid jälgi: talud olid paljaks tehtud, loomad ära viidud, majad maha põletatud. Mõnes kohas on sel ajal kuni 60% Votjaki küladest tuhaks põletatud. Iseäranis raske hoobi andis see asjaolu, et votjakid ise kahte vaenulisse rühma jagunesid. Rahvuslik-demokraatlik vool näib Koltšakki usaldanud olevat ja töötab tema laagris, välja andes lehte „Kam Tulkõm“ („Kaama Lained“). Paljud tegelased said võitluses surma.

Kui rahu jälle maal valitsemas, olid tingimused töö jätkamiseks väga rasked. Kuid juba sept. 1919 astub kokku teine ülevenemaaline Votjaki kongress, kus tarvilikuks tunnistatakse keskasutus luua, mis juhiks poliitilist ja samuti ka muud tegevust. See saadetaksegi täide „Votjaki keskkomisariaadi“ loomisel 1920. a. alul Sarapulis. 4. nov. 1920 rajatakse autonoomne Votjakimaa. Selle piirid määratakse kindlaks 5. jaan. 1921, eraldades selleks Vjatka kubermangu idaosas neljas maakonnas 71 valda, maa-ala, kus elab, nagu ühes kirjutuses tähendatakse, 75% votjakeid. Pealinnaks saab esiti Glazov, hiljemini Izevsk. Maa jagatakse viide maakonda. Votjakimaa on oma pinna poolest Vene ametlike teadete järele („Ježegodnik Komminternu“ 1923) 25 430 ruutversta, elanikkude üldarv on seal 686 049, neist votjakeid 404 268, venelasi ja teisi rahvaid 281 781. Sama allika järele oli votjakite üldarv Venes 476 046. Kuna selle allika mõnesugused kontrollitavad andmed on ekslikud, ei või ka neid arvusid täitsa usaldusväärilisena võtta. Arvesse võttes votjakite juurdekasvu a. 1835—1897, võib oletada, et nende praegune arv on suurem; votjakid ise seavadki oma arvu palju kõrgemaks, näiteks on ühe teate järele elanikkude üldarv Votjakimaal 880 000, nendest 62% vot-

jakeid, mis oleks omakorda 75% votjakite üldarvust. Teiselt poolt peab aga selle peale tähelepanu juhtima, et sõjad ja revolutsioonid rahva-arvu kasvamist on pidanud takistama ja isegi vähendama. Ühe teate järele (vt. „Žiznj Natsionaljnostei“ 1921, nr. 30) on 1914—1920 Votjakimaa elanikkude arv tervelt 79,751 hinge (= 10,4%) võrra kahanenud. Seejuures aga peab arvesse võtma, et sellest langeb teatud protsent väljarändamise arvele, mis hiljemini oma endistele asukohtadele tagasi pöörata on võinud ja võib.

Veel tuleb tähendada, et nälg ka votjakite maal külas käis nälja-aastatel Ida-Venemaal, kuid siiski ei omandanud see siin nii teravat kuju kui maride juures.

Sürjanid. Kutsuvad iseendid nimega komi. Komi nime võiks meilgi tarvitama hakata; alamal tahangi ainult seda tarvitada. Komid elavad pea-asjalikult järgmistes endistes Vene kubermangudes: Arhangeli (Meeseni ja Petšoori maak., kokku 23 260 h.), Vologda (Jarenski ja Ustsõsolski maak., kokku 114 966 h.), Permi (Tšerdõni, Solikamski maak. ja vähemal arvul ka mujal, kokku 97 115 h.), Vjatka (Glazovi ja Orlovi maak., kokku 10 778 h.) kub. ning edasi Siberis Tobolski (7 091 h.) ja Tomski kub. (2 496 h.). Need arvud on toodud 1897. aasta rahvalugemise järele. Komide üldarv oli siis Venes kokku 258 336 h. Juurdekasv 1835.—1897. a. 109,7%. Petšoori, Jarenski ja Ustsõsolski maakonnas moodustasid komid enamuse, ja nimelt oli neid Petšoori maakonnas 62,8%, Jarenski maak. 68,9% ja Ustsõsolski maak. 92,3% elanikkude üldarvust. Ustsõsolsk oli komide „pealinn“ ja neil oli seal ka enamus, nimelt 82,7% (= 3 699 h.) kogu linnaelanikkude arvust. Kirjaoskus oli komide hulgas võrdlemisi kõrgem kui maride ja votjakite juures. 1897. a. andmete järele oli kirjaoskajaid (10-st aastast vanemate hulgas) meestest 26,2% ja naistest 3,2%.

Pea-ülespidamisallikaks on põlluharimine (90%-dil); põlluharimisega kõrvuti käib muidugi karjakasvatamine. Jahipidamisel on suur tähendus, samuti kalapüüdmisel, ja põhja pool (Arhangeli kub.) on pödrapidamisel tähtis koht. Komid on ka osavad kaupmehed.

Mõnesugustel põhjustel pidi arvama, et komid vabamate aegade tulekul suurema agarusega kui marid ja votjakid vaimliselt teotsema hakkavad; on ju nad üldiselt tuntud oma ettevõtlikkuse, usinuse, võrdlemisi suurema hariduse ja jõukuse poolest. Kuid ometi on komid neist kahest sugurahvast taga. Kas omakeelset ajalehte asutada või mitte,

selle üle pidi enne vaieldama. Ka kirjandus on visa olnud tekkima, olgugi et neil varem kaugemale oli jõutud kui maride ja votjakite juures. Põhjuseks on mitmed asjaolud: komid elavad kaugel kultuuri-keskpunktidest, nende maa on väga hõredalt asustatud ($1\frac{1}{2}$ ruutversta peale üks inimene!), nad on, olgugi hariduse poolest võrdlemisi kõrgemal, enam võõra (vene) mõju all; üks osa nendest, n. n. „permlased“ (vene keeli „permjaki“), on suurel määral venestunud jne. Komid said autonoomia alles 27. aug. 1921. Autonoomne Komimaa pealinnaga Ustsõsolsk on 240 284 ruutversta suur ja seal elab 186 878 h. (enamasti kõik komid). „Permlased“ on välja jäänud, olgugi et katsed pole puudunud neid Komimaa külge liita. Kõrd, alguses, näis see asi juba otsustatud olevat. Komide üldarv oli Vene andmete järele 1920. aastal 343 516, nendest 144 619 „permlast“ („Ježegodnik Komminterna“ 1923).

1923. aastal ilmus komidel kaks lehte. Oli olemas juba rohkesti kirjandust. Agaralt näikse haridusepõllul tööd tehtavat, hoolt kandes, et lapsed võimalikult omakeelse hariduse saaksid; kuid ka vanad peavad lugema õppima. Üldse samad püüded kui maridel ja votjakitel. Kooliõpetajaid valmistatakse ette sellekohastes õppeasutustes ja kursustel, Komide tegevus näikse siiski mitmekesisem olevat kui maridel ja votjakitel: ühistegevusline liikumine käib siin suuremal määral haridusliste püüetega käsikäes. Suurt rõhku pannakse kõrgema haridusega eriteadlaste ettevalmistuse peale ja Vene kõrgemates õppeasutustes õppivat viimasel ajal umbes 250 komi üliõpilast.

Suureks eduks komidele on olnud asjaolu, et nende maa vähem Vene kodusõdades on kannatanud. Ikaldusaastad Venemaal ei nõudnud nende hulgast ka inimohvreid, igatahes mitte palju. Mitte vähese tähtsusega komide hariduslistes püüetes on see, et nende maa on rahvusliselt ühtlane.

Mordvalased on meie sugurahvastest Venes kõige perekam. 1897. a. oli nende arv 1 023 841 hinge, nii siis suurem kui meie oma. Ja arvatavasti on neid praegugi enam kui meid, seda silmas pidades, et nende juurdekasv on suur, selles venelastega võisteldes. Vene andmete järele 1920. a. oli neid 1 107 832 h., kuid tegelikult pidi neid enam olema. Mordvalased arvavad ise endi üldarvu kolme miljoni peale, ja me ei eksi vist mitte, kui me poolegi sellest arvust võtame! Muidugi sõõb nendest venestus järjekindlalt ja paratamata tunduva osa ära. Venestuseks on tingimused väga

soodsad, sest mordvalased elavad laialipillatult suuremal arvul mitte vähem kui üheksas kubermangus Volga keskjooksu mail ning sealt lääne ja ida pool: Nižni-Novgorodi (53 000), Kaasani (32 000), Simbirski (189 000), Samara (238 600), Saratovi (123 900), Penza (188 000) jne. kubermangus; arvud ümmarguselt sadades 1897. a. andmete järele. Enamust ei moodusta nad kuskil, isegi raske on leida maakonda, kus neid oleks 20%. Sellest siis ka tuleb, et nende seas rahvusline liikumine nõrgem on kui ülemalkirjeldatud sugurahvaste juures. 1905. a. sündmused ei leidnud nende hulgas palju vastukõla ja ka 1917. a. revolutsioon ei tahtnud esiotsa palju mõjuda. Ajalehe asutamise saada kaua hakkama. Alles 1922. a. hakkab ilmuma üks ajaleht. 1923. a. on neil kaks ajalehte, tänavu on neil juba siiski viis lehte: „Jakstere Tešte“ („Punane Täht“), „Jakstere Sokitsja“ („Punane Kündja“), „Od Vele“ („Uus Küla“), „Jakstere Vele“ („Punane Küla“), „Od Vele“ („Uus Küla“), viimane mokša murdes, neli esimest erzja murdes, — nagu teada, jaguneb mordva keel kahte tunduvalt lahku minevasse murdesse.

Et mordvalased kuskil enamust ei moodusta, siis ei ole kuni viimase ajani oma autonoomiast juttu olnud. Kas sellest asja peaks saama, on küsitav. Kuid haridusepõllul tehakse tööd, olgugi et oma kavatsustest ülemaalmimetatud põhjustel ei jõuta palju täide saata. Kirjandust on viimasel ajal ilmunud rohkesti, ka kooliraamatuid.

* * *

Lõpuks mõned read üldiselt veel ajalehtedest, ajakirjadest, raamatutest, koolidest ja autonoomiast.

Nagu ülemaal selgunud, tekkis meie kõnesolevatel sugurahvastel kohe peale 1917. a. revolutsiooni ajakirjandus ja sellest ajast peale on see järjest kõigi raskuste peale vaatamata kasvanud ja täienenud. Ajalehed ilmuvad harilikult 1—2 korda nädalas; 1920. a. oli votjakitel kavatsus päevalehte hakata välja andma, kas see neil aga korda on läinud, pole mul teada. Trükitakse lehti 1500—5000 eks.; votjaki ajaleht „Gudõri“ näiteks on ilmunud 5000 eksemplaris. Ajalehtede kaust on erilehtedel muidugi lahku minev; meie „Vaba Maa“ kaust on nähtavasti siiski kõige harilikum. Lehekülgede arv on harilikult 4, harvemini 6 ja enam. Sisu on lugejate tarvete järele: kõige tähtsamad kirjutused on põllumajanduse üle, kuidas haiguste vastu võidelda jne., ja muidugi kirjutusi, kus kihutustööd tehakse kommunismi heaks. Paremates ajalehtedes on järjekindlalt

muse poolest õige hea mulje jätavad. Kooliraamatud on võrdlemisi heal paberil trükitud. Ei jää selle poolest meie raamatutele palju alla ja sisu kohta tuleb kahelda, kas siin isegi meist ees ei olda, kui võrrelda nimelt arvutamisraamatuid. Viimased näikse õige moodsad olevat, ja siin on muidugi vene uuemaid ning paremaid õppeabinõusid silmas peetud. Väga meeldiva välimusega on lugemikud. Nendes leidub peale lihtsamate joonistuste ka vene tähtsamate kunstnikkude (Šiškin'i, Vereštšagin'i, Levitan'i j. t.) tööde reproduktsioone, isegi soome Edelfeldt'i ühe tähtsama maali reproduktsioon üllatab meid ühes votjaki (Gerd'i poolt kokkuseatud) lugemikus. — Mis rahvalik-teaduslikku kirjandusse puutub, siis toon siin mõned pealkirjad, millest lugeja kõige paremini näeb, mida meie suguvennad loevad. Marikeelsed: „Mesiniku tähtsamad tööd“ (59 lhk., 16°, piltidega), „Sigade toitmine“ (52 lhk., 16°, piltidega), „Põllumehe käsiraamat“ (67 lhk., 8°, piltidega), „Taimed, mis kuiva ei karda“ (31 lhk., 16°, piltidega), „Kuidas tekkis ja arenes elu maakeral“ (52 lhk., 16°, piltidega), „Kuidas on maailm saanud“ (60 lhk., 16°, piltidega), „Uskude tekkimine ja arenemine“ (64 lhk., 8°, piltidega)¹. Mordva-keelsed: „Ilma õppimata ei saa vilja“ (43 lhk., 16°, piltidega, 3000 eks.), „Koduloomade nakkusehaigused ja kuidas nendega võidelda“ (100 lhk., 16°, piltidega, 3000 eks.), „Kuidas maad harida ja kuidas põlluheina saada“ (42 lhk., 16°, piltidega, 3000 eks.), „Kuidas koduloomi toita, et neist kasu saada“ (16 lhk., 16°, 1500 eks.), „Kooperatiivne liikumine Venemaal“ (54 lhk., 8°, 2000 eks.), „Vene revolutsiooni ajalugu“ (52 lhk., 8°, 2000 eks.) jne. Ei ole nimeetanud poliitilise sisuga kirjandust, samuti mitmesuguseid dekreetide kogusid jne. Olen ülemal ära tähendanud, mitmes eksemplaris raamat on ilmunud, kui see raamatule on märgitud. Peab tähendama, et meie madalal haridusastmel seisvad sugurahvad raamatu järele suurt tarvidust tunnevad; 2000—3000 eks. ilmunud raamatuid on kirjastusest mõne aja pärast peale ilmumist juba õige raske saada. Üldse peaks raamatuid tunduvalt suuremal arvul trükitama. Kooliraamatud ilmuvadki suuremates trükkides: 4000—15 000 eks., aabitsad koguni kuni 20 000 eks.

Ülemal on kooliküsimust juba mööda minnes puudutatud. Tahtmata koolide üle statistilisi andmeid tuua, mis iseenesest veel palju ei ütle, sest käesoleva kirjutuse seisukohast ei ole tähtis, kui palju maridel, votjakitel jne.

1) Sisaldab peatüki ka mari usu üle.

koolisid on, vaid kui hästi need on omakeelsete õppeabinõudega varustatud, kui palju lapsi omakeelset õpetust saab. Selles asjas on kahtlemata suur samm edasi jõutud 1917. a. saadik. Koolide arv aga on kõikuv olnud: peale 1917. a. revolutsiooni oli „tõusu-ajajärk“, kus koolisid hoogsasti tekkis; kodusõdade- ja nälja-ajajärgul vähenes see arv sama kiiresti (Votjakimaal oli näit. 1921. a. 928 rahvakooli, 30 kõrgemat kooli, 1922. a. aga vastavalt 329 ja 23); viimasel ajal on asjad nähtavasti jällegi paranemas. Raskusi on palju võita olnud teel. Kui üks pliiats näit. niisama kallid on kui leisikas rukkeid, siis võib arvata, et koolitöö ei taha just hästi edeneda. Kuid see pole veel kõik. Asja valgustamiseks toon väljavõtte ühest kirjutusest Mordva koolioludest (Tambovi kub.), mis aga ka maride, komide ja votjakite oludesse sünnib: „Paluti teenijate koosseisu täiendada seaduses ettenähtud kava järele, kuid see palve on jäänud tähele panemata. Osa mordva tegelestest tarvitatakse mitte nende ettevalmistuse kohaselt ära; nii näit. võetakse mordva õpetaja kantseleitöödesse, kuid mordva koolidesse seatakse vene õpetajaid ametisse. Remonttöid tänava kuskil ette ei võetud; mõnes koolis on ahjud lagunened, aknaklaasid katki. Puid ei ole kütteks. Õppeabinõusid pole, samuti ei leidu kirjutusabinõusid koolides: 90-ne õpilase peale on olemas 6 sulepead ja nendegi jaoks pole sulgi, pliiatseid pole üldse. Need puudused on kooli kõige suuremad vaenlased. Need surmavad tahtmise tööd teha niihästi õpetajal kui õpilasel. Ja kõigi nende raskuste ja võimatute tingimuste peale vaatamata lähevad lapsed väga hea meelega kooli, tükk paberit ja kimp puid kaasas („Ziznj Natsionaljnosteï“ 1922 nr. 11).

Kui palju ja kui kauaks maride, votjakite ja komide autonoomia maksma jääb, seda näitab tulevik. Osalt paistab see praegugi ainult paberil olevat. „Seltsimehed kohtadel“ ei taha Vene keskvoimude püüdeid iga kord täita ja rahvusline surve kestab edasi. Nii kurdetakse „Ziznj Natsionaljnosteï“ 1922 nr. 1: „Silmatorkava iseärasusena peab märkima olukorda, mis on tekkinud Votjakimaal. Vene n. n. kommunistid on selle maa keskkohas — Iževskis — selle asemel, et mahajäänud votjakeid nõukogude ja parteilikku ülesehitus-töösse tõmmata, oma ühteliituvust kasutanud selleks, et võidelda votjakite sissepääsmise vastu juhtivatesse asutustesse, autonoomiat seega nullini tühistades. On küllalt näit. tähendada, et Votjakimaa täidesaatvas komitees on 25-st liikmest ainult 4 vot-

jakit, partei komitees on 15-st liikmest ainult 2 votjakit.“ Sarnaseid kaebusi on rohkesti. Arvatavasti kõrvaldatakse need „arusaamatused“, vähemalt osalt. Mis aga püsima jääb aegade möllus, millel kahtlemata sügavad tagajärjed on kõnesolnud rahvaste elus, see on haridustöö. Siin on kommunistlik Venemaa tsaristlikust Venemaast kahtlemata palju parem olnud, olgu need sihid, mida sel või teisel puhul taoteldud, missugused tahes.

Tarvitatud kirjandus: Neotložnõja zadatši zemstv Povolžja. Kaasan 1917;

Sistematišeskisbornik važneišich dekretov, Moskva 1921;

Žiznj Natsionaljnostei, Moskva 1918—1923;

Ježegodnik Komminterna. Petrograd-Moskva 1923.

J. Kalima, Kansallisista pyrkimyksistä suomalais-ugrilaisella alalla. Suomalainen Suomi 3 (lhk. 71 jj.). Porvoo 1918.

Kõnesolnud rahvaste ajakirjandus ja kirjandus jm.

Julius Mark.

Pell.

J. Jung tunneb Karksis ja Paistus, vähemalt Paistu Tuhalaanes, Pell'i nimelise jumala (Muinasajateadus II, lhk. 36—37), mina sellevastu ei ole Pellist mingisuguseid jälgi leidnud ega ole väljasaadetud stipendiaadid sealtpoolt Pelli kohta teateid toonud, see tähendab, Pelli-nimelise olevuse kohta, kuna sarnast olevust ühe või teise muu nime all küll tuntakse.

Pell esineb J. Jungi teadetel pea majahaldjana, pea õuehaldjana, pea kratina, pea maa-alusena, pea ahikotusena, pea mingisuguse muu vaimuna. Ühes kohas asub Pell maja all hiireaugu sarnases augus, teises — ahju all, kust ta välja kaevatakse, siis rist asemele pannakse ja Pell ise sohu saadetakse. Majas ehk maja ümbruses asudes näitab Pell ennast tavalisest enamasti pererahvale, väga mitmel kujul ilmudes: mõne korra kassi, mõne korra koera näol, mõne korra jälle lambana, tuld ja sädemeid enesest välja ajades.

Nagu Tõnn, nõuab Pellgi ohvreid, mida tihti talle toanurka antakse, näiteks värske lihaleeme vahu näol. Mitteohverdajaid karistab Pell rängalt; kui korra talle piima ei ohverdata, laseb ta talus varssi kaks lehma kärvata. Et Pell mõnegi korra pererahvale kahju teeb, kui ta kultust on igno-

reeritud, tüdivad majalised vahel Pellist ja püüavad tast lahti saada. Kuid Pell ei taha endisest asupaigast heal meelel lahkuda; tuuakse eksortsistina preester kohale, kelle võimudest Pell viimaks peab taganema. Korra põgeneb Pell sohu, korra õue-aia nurka kivisse. Vist aianurgas asumise pärast kutsüb Jung Pelli ka „a i a n u r g a j u m a l a k s“.

Pellis on mõnegi müütilise olevuse tegevus ja kultus ühendatud, alates Tõnnist ja lõppedes ahikotustega. Minu arust näib, nagu oleks Pell Karksi pool ülepea Tõnni asemele astunud, ühtlasi veel muilt olevustelt nende esinemise ehk kultuse momente laenates. Tingimata ei ole Pell mingisugune eestlaste algupärane nimetus, vaid see on alles hilisemal ajal sellele müütilisele olevusele piibli mõjul antud. Piibli levimisega õpiti apokriivade jumalat Pell'i tundma. Kui nüüd ristiusu ajal veel Tõnni sarnasele olevusele kas majasse või õue ohvrit viidi, hakati Karksi pool kiriklaste poolt seda müütilist olevust Pelliks sõimama. Oletan, et niisuguseks Pelli nime andmiseks herrnhuutlaste aeg iseäranis soodus on olnud, mil ju valjult igasuguste paganuse jäänuste vastu välja astuti ja kui mitte muud, siis neid ometi naeruväärilisteks püüti teha ehk neile nii-ütelda sõimunimi, alandav nimi anti. Sedaviisi tekkis Karksi ümbrusesse ebapell, kes ometi kaugemal pole jala-aset leidnud.

M. J. Eisen.

Kirjanduslik ülevaade.

Vilmar Adams: **Suudlus Iumme.** „Sõnavara“ kirjastus Tartus, (1924). 100 lhk. Hind (150 mk.).

Vaevalt on aasta tagasi, kui puutus mu silmi esmakordselt V. Adamsi nimi. See oli „Üliõpilaslehes“ J. Kärneri „Blanka ja Ruthi“ värsiteoreetilise arvustuse all. Ei võinud uneski aimata, et sellelt nimelt võib oodata lähemas tulevikus midagi huvitavat ja midagi kõmulist. Uskudes teda võib öelda, et V. Adams isegi ei teadnud siis midagi oma peatselt saabuvast luuletuskogust. Ta ütleb mainitud kogu viimsel leheküljel: „Selle kogu luuletused on sõnastund mõne erandiga hilissuvel ja varasügisel 1924.“

Ja juba sama aasta detsembriks oli ta esikteos raamatukaupluste akriail! Enne kui sain tutvuda raamatu sisuga, tuli paratamatult läbi lugeda mitmeid följetonilisi ja sensatsioonilisi arvustusi teose üle, mida ilmus kui varblasi siit ja sealt. Nagu kokkurääke järele langesid löögihoobid paremalt ja vasakult, süüdistades teost pornograafias, poseerimises ja muus sarnaseis asjus. Kuid teosega tutvumisel tabas üllatus ravavalt: niisugust karget ja mõõdukat luuletuskogu pole olnud kaua me fagemislaulal. On poosi, ent see on arusaadav autori nooruseaastate ja temperamendi tõttu, need ilmestuvad enam vormis kui sisus. Ta erootiline külg, mida mõned puudutanud, on tagasihoidlik ja varjujääv, nii et siin võiks olla õigus ühel arvustajal, kes ütles: „Erootika on tal lahja kui kvass.“

Harva leiavad meil raamatud kahte äärmusse langevat arvustust. Ent kui sünnib see, siis võib olla julge, et selle teose autori päralt on tulevik. Nii sündis oma! ajal Eduard Wilde novelliga „Karikas kihvti“, nii Albert Kivikase „Lendavate sigadega“ ja nii nüüd Vilmar Adamsi „Suudlus lumme’ga“. Ühed on hüüdnud: „hosianna!“, teised karjunud: „poo risti!“ ja säärase mürina all on mindud ajalukku. Vilmar Adamsi kohta on küll vara anda seesugust otsust, ent asi töötab tõenäoliselt kujuneda. Ta nõrkade külgede kõrval leidub ka väärtusi. Kõige pealt on selleks ta sünnipärane luuletajainstinkt.

Mulle näib, et uus poeet on leidnud oma esikteosele teatava määrani vastava kaanepildistuse. Mis on Vilmar Adamsi poeesia sisuks? Janunev, ent ometi lohutumatua hing.

Just sellepärast tahan elada,
Et meil elu lootusetu on.

Just sellepärast tahab ta armastada, et armastus ei anna meile midagi, ja sellepärast laulda, et luulet pole vaja kellelegi!

Hämarusse, looduse lumemängu surutud suudlus on Adamsi ilma-vaate ja ta olemuse kehastus. „Valguse valu“ on liiga hele ja silmi-pimestav. Ta seisab tarretunud poosis, tähtedest on ta pjedestaal, ja nii tahaks seista kas või kogu igaviku:

Sest senni pole näind mu silmad

Veel ühtki asja selles ilmas,
Mis rõõmus minule või kurb.

Filosoofiliselt on Adamsi ilmavaade küllalt huvitav. Siin on stoi-kute eneserahu taotlust ning ilmast ja teistest hoolimatust. „Ja mis mul sest, mis teil võib minus paista...“ Tähtis on vaid enese hing:

Kui terast julmi hing tee teravaks
On surm me saatus,
On liigne jaatus;
Too ellu paatos:
See st saada valgustet ja säravaks!

Ma näen peegelduvat Adamsi luules tänapäeva haritlase elu, mõõ-dukat ja taltsutatut, mõtleva inimese elu, kes leiab nagu Salomon „kõik tühise olevat selle päikese all“, kuid kes tahab siiski elada ja kannata, olla inimene, kodanik ja rahvuslane.

Peaaegu kogu ta luule kinnitab ta mainitud kahepaiksust, kuid iseäranis tsükkel „Suudlus lumme“. See on kogu ilma õudset ääretust ning hingetühjust läbinägev ja mõistev hing.

Terve luuletuskogu koosneb tsüklitest nagu „Suudlus lumme“, „Kuldne kiik — Amores“, „Postscripta“, „Teisiti“, „Jala kiri“ ja „Tristia“, millest üks osa „Kuldne kiik — Amores“ moodustab tervikulise armas-tusromaani nagu umbes H. Visnapuu „Amores“. Eriti siin tuleb selgesti nähtavale, kui võrra pealiskaudselt, kui võrra intelligentset võtab poeet elu ja armastust. Daamil on viisiks vaid ulatada kinnastatud sõrmi, kuid näib, et tal südagi on kinnastatud. Flirdist on loodud armastuse lõimed, mis mässivad hinge pehme siidina, kuid „põhja ei kulge“ ometi teed, sest pole mingit armu, maskist ei saa loobuda ning iga nagu on min-gitud. Ainult miski vastastikune silmade tuli valgustab teineteise teed, annab lootust ja võimalusi. On silmapilke:

Kui pühendet maitsengulle hetk,
Siis mulle õrnalt hüüad: „minu elu!“
Neist sõnust helluks kogu maine retk,

Kui noorustilalgi ei ootaks purustelu.
(Minu sõrendus; A. R.)

Naine, keda ta tunneb, on kahtlemata väga soliidne... Pale muutumatu nagu kuiivanud siid, kuid tahe on võimas suudelda suudeldud suul. Või teine, vähe noorem neid, kes kirjutab oma päevaraamatus:

Miks sa, keda ma hellitand,
Nüüd teel mu nukralt seisad?
Brünnett, pean minema su mant,
Et kallistada teisi.

Adams kirjeldab naist kui mingit objektiivset nähtust, vaatleb, kuidas suhtub ta sellesse, kuidas reageerub ta avaldusile.

Ta armastusromaan sisaldab oma tõusu ja mõõna, isegi oma „ainsa“ unistused. Siin on armastust, ent veel enam sellest ülesaamist, askeetlikku enesesalgamist ja keeldumist. Alates selle paratamatu tundmusega, et armastus on läinud, olen ükski, ning lõpetades terava eitussega, sest armastus on lihtne mehaanika, veega segatud viin, mis ei joojnusta kedagi; parem juba istuda egoistlikult mererannal ja salvida oma keha:

Ei seks, et naise, neitsi kustutada janu,
Maailma laulik pand —

Mul sinu ilmas pole miskit teha,
Mul mererannal ükski olla hää!

See on põhjamaalase, kultuurinimese ja elektiivse hinge armastus — nagu toonitabki autor ise ühes poleemikas, — mille eriline veetlus seisab ta tagasihoidlikkuses ja keeldumuses. See on tõepoolest „kristalline joobumus, mis, läbi ja läbi eetilise, õpetab armuheitlustes võidelda ja — võita“.

Elamusi ei sisaldu mitte ükski armastuses, vaid kõiges selles, mis loetud, kuulud, mõeldud. Nagu V. Brjussov mõtleb oma armastusehetkel Heinrich Heine stroofidele, nii Vilmar Adams Novalise fragmentide, Kanti tindiplekkide või Malebranche'i ajaloolise surma peale. Mis külainimesele loodus, seda on linlasele teadus ja kunst. Need viimased sisaldavad sama palju elurikkust kui mõned kaunid maastikud või värviküllased päikese tõusu ja loojaku pildid. Elu on kulunud nende seltsis ning mälestus ei saa mõelduda neist kõnelemata.

Ja lõpuks: Kuidas võtab uus poeet luulekõlsimust, kuidas suhtub ta värsesse, mida ta esitab? Ta luule ei ole mitte kui hõbekuljus ja ilusõnaline mäng,

Vaid selle tühja taeva poole
Kaks väljasirutatud kätt!

Selles on väljendunud olemuse mõttetus: ahastav abipalumine sealt, kust pole midagi loota!

Adamsi vormi suhtes on olnud palju kõnet. Ta on toonud uue riimi eesti kirjandusse, mida on nimetanud ise „irdriimiks“, millega tuleb mõista niisugust riimi vormi kui: laip — lai, pilnad — Hiina jne., kus on ära kadunud ühel poolel konsonant, ent vokaalid sünnitavad harmoonia, mis riimi puhul just tähtis. Ta on teinud riimi alal muidki katsetusi, millel puuduvad esialgu erinimed, toetudes sealjuures vokaalharmooniale. Tähtis pole mitte nähtav sarnasus, vaid kuuldav, sest luuletus on enam deklameerimiseks kui vaikselt lugemiseks. Silmas pidades, et muude rahvaste luulekirjandus on tarvitanud ammu juba sarnaseid võtteid, kus riimimiseks üldse rohkem eeldusi kui eesti keeles, on loota, et mõnigi samm eesti luulekeele rikastamiseks Adamsi poolt on ehk vastuvõetav. Kui mitte nüüd, siis edaspidi!

Adamsi luuletused püüavad musikaalse printsibi ja klassilise vormi poole, kasutades sealjuures kõiki võimalikke võimalusi: vanu lihtsaid värsivorme, regevärse, alliteratsioone ja assonantse, üldse — kõiki häälikukordusi.

Küll võlund mind on sagedasti,
Mis rafineerit ja pervers,
Kuid huultel olnud kuld ja mesi
Ka Juhan Liivi regevärss.

Kes leiab „kulda ja mett“ meie lihtsa värsi rütmist, see oskab seda leida ka teisalt, meile seni tundmatuult aladelt. Vilmar Adamsis on ühendunud luuletaja ja akadeemiline teoreetik, mispärast võib olla ta „Suudlus lumme“ ainult tulevikku viitavaks ennustuseks.

A. Roose.

Killud ja dokumendid.

„Sakala“ trükkimise kontrahid.

1914. a. suvel leidsin endise Viljandi advokaadi v. Wahli (kes Jakobsoni pärijate asju õiendanud) arhiivist 2 esimest ajalehe „Sakala“ trükkimise kontrahiti selleaegse Viljandi raamatutrükkija Friedrich Feldt'iga¹⁾. Nendest üks, saksakeelne, tehtud 8. jaanuaril 1878. a., C. R. Jakobsoni käekiri, sisaldab 5 paragrahvis järgmist:

Trükkija Feldt saab ajalehe „Sakala“ pealehe trükkimise eest poogna pealt, mis on Riia aktsia-paberivabriku lit. H. Z. vormis: esimese tuhande pealt 20 rubla, iga järgmise tuhande pealt 2 rbl. 50 kop. Korduvate kuulutuste ladumise eest sellekohane mahatõmbus.

Käsitöölised peavad vähemalt 8 päeva enne trükkimist trükkikotta ära antud olema; ainult ilma eeltsensuurita teateid tuleb 24 tundi enne valmistamist trükkikojas otsekoheseks äratrükkimiseks vastu võtta, nõndasama ka kuulutus.

Hr. Feldt on kohustatud iga lehenumbri avaldamiseks tsensuuriloo muretsema, ilma et ta selle eest mingit tasu saaks nõuda.

Terve lehetrükk peab täpsalt igal reedel kell 1 päeval kviitungi vastu ära antama, mille vastu honorar kviitungi vastu välja makstakse. Paberi annab väljaandja.

Hr. Feldt ega tema töölisel ei tohi ühtegi lehe eksemplari trükkikojast välja anda.

See kontrahit on kahes eksemplaris ja oma käega alla kirjutatud. Viljandis, 8. jaanuaril 1878.

Väljaandja:
C. R. Jacobson.

Trükkija:
Friedrich Feldt.

Tuleb tähendada, et Jakobson on end sel ajal alles Jacobson kirjutanud, ennast ülemkooliõpetajaks (Oberlehrer) nimetades.

Teine kontrahit on eestikeelne, 8. veebruarist 1883. a., Jakobsoni pärijate eestkostja, Holstre Massumõisa Peeter Ainson'i ja Fr. Feldt'i vahel tehtud, ja sisaldab 11 punkti.

Hr. Feldt võtab „Sakala“ trükkimise 1883. a. oma peale ja saab iga numbri esimese poogna tuhande eest 21 rbl., iga teise tuhande eest 2 rbl. 50 kop. Toimetus töötab käsitöölised Feldt'ile ära anda: a) juhkiri, poliitika-ringvaatus ja kodumaa sõnumed iga reede enne lõunat kell

1) Friedrich Feldt asutas Viljandisse esimese trükkikojaga.

10; b) sõnumed siseriigist ja võõralt maalt laupäeval peale lõunat; d) poole poogna käsikirjad peavad 8 päeva enne eelnimetatud päevi trükikojas olema; e) viimased kuulutused iga esmaspäeval kell 11 e. l.

On Feldt nõnda käsikirjad kätte saanud, lubab ta „Sakala“ teisipäeva õhtuks kella 8-ks valmis trükkida ja toimetusse saata. Käsikirjade mitte-aegsasti kättesaamise korral peab toimetus kuulutustes viivituste põhjust avalikult vabandama, miks leht hiljem ilmus. Nõnda ka Feldt, kui tema süü läbi leht hiljem ilmus.

Kontrahi kohustust lõpetada tahtes peab 2 kuud vastasele poolele ette üles ütleva. Paranduspoognad peab toimetus 1 tunni jooksul läbi vaatama ja tagasi saatma ega tohi suuremaid parandusi teha, kui mis käsikirja järele valesti laotud. Trükkimise hind iga „Sakala“ numbril eest peab enne järgmise numbril kätteleandmist maksetud olema. Kui „Sakala“ number üle 1½ poogna või üle 2000 eksemplari, peavad käsikirjad 2 päeva varem eelnimetatud tähtsaga trükkimiseks ära antama. Paberi „Sakala“ tarvis annab toimetus ühes vabriku rehnungiga, mille vastu Feldt iga kord kviitungi annab. Rogosid, nõõrid ja lauad antakse toimetusele kviitungi vastu tagasi.

„Sakala“ numbritest ei tohi Feldt ühtegi eksemplari mujale välja anda. Feldti kuulutused trükitakse hinnata.

Viljandis, 8. veebruaril 1883.

Allkirjad:

P. Ainson. F. Feldt.

„Sakala“ toimetajaks oli sel ajal kirjanik J. Lill (= Johann Jürgenstein, Antoni vend).

P. Ruubel-Kõrnitse.

Mälestused dr. M. Weske'st.

Mina olin umbes 5-aastane (1883. a.), ja dr. M. Weske käis siis vahetevahel minu isa juures. Laste vastu katsus ta sõbralik olla, ja minul seisab üks seesugune juhtumus veel praegu meeles. Teatavasti esineb Weske oma päevapiltidel laia habemega ja lõvilakaga, ja just säärasena püsib ta ka minu mälestuses. Tol puhul asetas ta enese meele korteris neljakäpakile ja hakkas mind nii taga ajama, nagu lõukoer, mis minus peale nalja arvatavasti ka natuke illusioonilist kartust äratas.

Pärast ma ei näinud teda vist enam. Juba lugemaõppimise ajajärgul anti minule ka P. Org'i aabits ehk lugemik kätte. Muu seas leidsin ma selles M. Weske sügav-hingelise luuletuse:

Kuldne õhtupäike,
ilus oled sa,
kui sa viimast läiki
saadad üle maa.

Seda luuletust ma ei ole pärast enam üheski raamatus kohanud; ja üldse võib Weske luuletusi ainult juhuslikult siin-seal mõnes kuu-
kirjas leida. Oleks vist küll juba aeg tema luuletuste täiskogu välja-
andmiseks!

W. Kurrik.

1925. a. alul ilmub trükkist

Eesti õigekeelsuse sõnaraamat.

(„Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II täiendatud ja parandatud trükk). I köide: A—M. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne.

E. K. S. kirjastus. Umbes XXIV + 550 lhk. Hind 400 mk.

„Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ antakse välja kahes köites, et võimaldada juba nüüd tema osalist tarvitamist neile, kes seda soovivad, sest kogu raamatu ilmutamine nõuaks veel pikemat aega ja teose I trükk, „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat“, on ammu juba müügil otsas. Samadel põhjustel on juba 1924. a. alkuuuest saadik avatud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ ettetellimine poognakaupa. Nimelt igale ettetellijale, kes saadab Eesti Kirjanduse Seltsile kas otseteed või tellimiste vastuvõtja raamatukaupluse kaudu raamatu ligikaudse hinna (arvates 10 mk. iga 16-leheküljelise trükipoogna eest), saadetakse postiga koju kätte kõik raamatu või raamatuosa ilmunud ja ilmuvad poognad, viimased paarikaupa, kohe peale nende äratrükkimist. Kuna kogu teose suurus on kaalutluse järgi umbes 70 trükipoognat (kumbki köide umbes 35 poognat), siis tuleb seniseil tellijail, kes maksid tellimisraha ette 40 trükipoogna eest (400 mk.), veel Seltsile juurde maksa 300 mk., kui nad soovivad, et neile poognate kojusaatmine jätkuks. Neil, kes ostavad teose l osa köidetult ja soovivad tellida ilmuma hakkavat II osa, tuleb siis vastavalt raha ette saata 35 trükipoogna eest, s. o. 350 mk. Kui aga raamatut peaks ilmuma enam kui 70 poognat (1120 lehekülge), tuleb ettetellijal lisapoogna eest pärastpoole juurde maksa 10 mk. Saatekulud võtab E. K. Selts oma kanda.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk., 1923 ja 1924. aastal — 100 marka. Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 2000 marka.

Kuukirja Eesti Kirjanduse

1925. a. tellimishind 300 marka.

Tellimisaadress: Eesti Kirjanduse Selts Tartus.

Riia tän. 34. :: Kõnetraat nr. 601.